

BIRGITTA ODÉN

Ekonomiska emigrationsmodeller och historisk forskning

Ett diskussionsinlägg

I ett ofta citerat arbete om immigration från 1920-talet gjorde H. P. Fairchild en klassifikation av de historiska fenomen, som kan beskrivas som massförflyttningar av människor.¹ Migrationen definierades som en individuellt genomförd fredlig folkförflyttning av fria människor i motsats till kollektiva invasioner och till ofria förflyttningar av slavar eller flyktingar. Julius Isaac (1947) utbyggde definitionen genom att tillfoga, att den frivilliga förflyttningen också måste vara förenad med en intention att åstadkomma en varaktig förändring av bostadsort.²

Den stora nordiska emigrationen till USA under 1800-talet och början av 1900-talet uppfyller definitionen för immigration. Människorna var fria att förflytta sig, om de önskade och kunde realisera sina önskningar. Beslut och handling var i princip individuella. Intentionen att varaktigt byta bostadsort var antingen direkt uttalad vid förflyttningen eller också manifesterad i hand-

¹ H. P. FAIRCHILD, *Immigration. A World Movement and Its American Significance*. Rev. ed., 1925.

² J. ISAAC, *Economics of Migration*, s. 3-5, 1947. Modernare definitioner lägger också tonvikt vid intentionen att söka arbete och utkomst i annat land, men denna definition utesluter alla de många »beroende» emigranterna – hustrur, barn, föräldrar etc. – och har här undvikits.

ling, så att den kan fastställas i efterhand. Fenomenet hör hemma under klassen extern migration – förflyttningar över nationella gränser – i motsats till den interna migration, som mäts då människor passerar administrativa gränser inom ett land. Denna nordiska emigration är sedan några år tillbaka föremål för intensiv historisk forskning.³

Men emigration är inte bara ett historiskt fenomen. Det är också ett samtidsfenomen: emigranter från Grekland byter frivilligt och avsiktligt bostadsort över landets gränser. Immigration till USA fortsätter, även om det sker på förändrade villkor och från nya ursprungsländer. Och Nederländerna upplever idag nödvändigheten av utvandring som en påträngande social realitet. Emigrationen studeras följaktligen också av samhällsforskare, som söker sig fram mot en generell teori för emigrationen som ett massfenomen.⁴

Historiker och samhällsforskare har i emigrationen ett gemensamt sakområde, som kan behandlas både synkront och diakront, både som aktuellt fenomen utspritt i rummet och som ett historiskt trendfenomen. Det är naturligt, att emigrationsforskningen blivit ett av de områden, där samhällsvetenskaplig teori snabbt blivit en forskningsmässig realitet för historiker. Avsikten med denna uppsats är att redogöra för, hur konfrontationen utfallit. Men uppsatsen har en vidare syftning. Den vill visa, efter vilka linjer kontroverserna borde kunna lösas på ett fruktbart sätt.

³ Se senast Nordic emigration, 1970. Nordisk emigration är även temat för 1971 års nordiska historikerkonferens. Under avslutningsskedet i arbetet med denna uppsats fick jag tillgång till inledningsavsnittet av Sune Akermans rapport i manuskript. Övriga rapporter har däremot varit okända för mig.

⁴ Litteraturen på detta område är utomordentligt rik. Några arbeten kommer att utnyttjas i den fortsatta diskussionen. Allmänt hänvisas till Selected Studies of Migration Since World War II, Proceedings of the 34th Annual Conference of the Milbank Memorial Fund, 1957; B. THOMAS, International Migration and Economic Development, 1961; World Migration in Modern Times, ed. F. D. SCOTT, 1968.

Redogörelsen har koncentrerats till de ekonomiska emigrationsmodellerna, eftersom de förefaller vara de som hittills mest influerat på historisk forskning. Avsikten är emellertid att i en senare uppsats redovisa teorier och modeller, som vuxit fram inom andra samhällsvetenskapliga discipliner. I en vetenskapsteoretisk skiss kommer sedan teorierna inom olika forskningssektorer att jämföras med det empiriska materialets aggregationsnivå och en forskningsstrategi framläggas.

I

Emigration från ett land till ett annat är en handling, som ytterst kan återföras till en individs beslut.⁵ Beslutsprocessen bakom det individuella beslutet har ytterst sällan blivit dokumenterad. Endast i ett fåtal fall har den emigrerande lämnat samtida uppgifter om bakgrunden till beslutet, om motiven till avgörandet och om de faktorer, som påverkat honom. Sådana uppgifter har stort intresse ur socialpsykologisk synpunkt: den enskilda människans beteende under trycket av ekonomiska och sociala förändringar. De ger oss möjlighet att fastställa de uppgivna orsakerna till en individs emigration. Men de *uppgivna* motiven behöver inte alltid vara identiska med de verkliga. Individen kan vara ovillig att uppge de verkliga motiven. Vidare kan han vara omedveten om vilka faktorer i samhället, som influerat på hans beslut.⁶

Men vetenskaplig forskning låter sig sällan nöja med resultat angående den enskilde individens unika beslut. Forskningen strävar efter resultat med mera generell räckvidd. Problemet blir

⁵ Besluten måste operationellt betecknas som individuella och som fattade av familjens huvudman, även om familje- eller gruppslut i många fall säkert förekom.

⁶ Skillnaden mellan individens uppgivna motiv och faktorer i hans miljö, som kan ha påverkat honom utan att han varit klart medveten om dem, kan naturligtvis endast studeras i samtidsforskning. En viktig insats har här gjorts av G. BEIJER, *Characteristics of Overseas Migrants*. 1961.

då att söka orsakerna till att ett stort antal människor fattade individuella beslut om att utvandra och att de verkställde beslutet. Intresset flyttas från individen till massan. Det individuella beslutet måste föras över på ett generellt plan.

Ur vetenskapsteoretisk synvinkel betyder steget från individen till det generella, att ensamma objekt med många karakteristika vardera adderas till ett sammansatt objekt med få karakteristika gemensamt för delarna. Intresset förskjuts från individens karakteristika till gruppens karakteristika, dvs fördelningen av olika egenskaper inom gruppen. Kristina Johansdotter och Karl Oskar får lämna plats för en abstraktion, »homo migrans», den flyttande människan. Liksom den berömde »homo economicus» är en abstraktion för den rationella människan, vars beteende betingas av hänsyn till personlig ekonomisk fördel, så är »homo migrans» en abstraktion för den flyttande människan. Det förutsätts, att »homo migrans» beteende är betingat av lusten att förbättra en ekonomisk och social situation.⁷ Emigranten som idealtyp blir ett specialfall av den »rationella människan». Liksom »homo economicus» är »homo migrans» en vetenskaplig hjälphypotes, inte en figur i verklighetens värld.

I summan av individuella emigrationer framträder »homo migrans» som en statistisk fördelning inom en definierad klass. Men i fråga om alla statistiska fördelningar gäller, att utseendet blir beroende på aggregationsnivån. Det är närmast en självklarhet, att »homo migrans», definierad som »alla svenska emigranter» har andra karakteristika än den som definieras »alla emigranter från Klara och Katarina församlingar i Stockholm».⁸ Av detta följer, att en förklaring som avser den större enheten inte automatiskt äger giltighet för den mindre.

⁷ Abstraktionen är utförd hos ekonomer som J. Isaac, J. Spengler, A. Kelley, M. Wilkinson, J. Quigley och R. Ohlsson.

⁸ Det är främst geograferna, som gjort för historikerna viktiga påpekanden om aggregationsnivåns inflytande på resultatet.

Vilka möjligheter finns det då att fastställa orsakerna till emigrationen? Att identifiera de förklarande faktorerna till de mångas individuella beslut?

Principiellt sett kan man gå två vägar. Man kan starta från individerna och deras utsagor om personliga motiv. Därefter generaliseras dessa utsagor genom att forskaren undersöker, om de faktorer, som åberopas som motiv, varit för handen i de områden generaliseringen avser. »Orsakerna» framträder då förankrade i utsagor om motiv, vilka generaliseras med hjälp av bakgrundsfaktorer.⁹

Man kan också starta från en hög aggregationsnivå, där de individuella besluten endast kan studeras som summan av ett stort antal emigrationshandlingar, en grupp emigranter.

På högre aggregationsnivåer erbjuder sig två forskningsstrategier. Man kan betrakta fördelningen inom klassen (emigrationsgruppen) som uttryck för ett selektionsförlopp ur en större klass (utvandringslandet). Genom att studera strukturella skillnader, s.k. migration differentials, kan man ungefärligen fastställa, inom vilka sociala grupper och inom vilka geografiska områden benägenheten för positiva emigrationsbeslut varit starkast. Detta gör det möjligt att hypotetiskt inringa sådana faktorer, som kan ha inverkat på dem som emigrerat. »Orsakerna» framträder då som strukturfenomen i den miljö, som emigranterna utgått ifrån.¹⁰

Men man kan också studera massfenomenet som en serie förändringar efter tidsaxeln – år av låg emigration avlöses av år av hög emigration. Variationerna jämförs med andra fenomen, som förändras i tiden och som har inflytande på människors livssituation, vanligen konjunkturcykler. Om samvariation kan fastställas, betraktas de framtagna faktorerna som »orsaker» till för-

⁹ Exempel på detta tillvägagångssätt lämnas nedan s. 30.

¹⁰ Exempel på detta tillvägagångssätt lämnas nedan s. 52.

ändringen. Argumenteringen ökar i styrka, om man med hjälp av teorier kan bygga in variablerna i en fungerande förklaringsmodell.¹¹

Med en viss förenkling skulle man kunna säga, att den första forskningsstrategin är den typiskt historiska – forskaren söker sig från iakttagelsen av det unika till generella slutsatser. Den andra forskningsstrategin är den typiskt sociologiska – forskaren arbetar med komparationer av gruppstrukturer. Den tredje forskningsstrategin, slutligen, är den typiskt ekonomiska – fenomen på makroplanet korreleras efter en tidsaxel.

Denna vetenskapsteoretiska ingress har haft till syfte att demonstrera, att de forsknings-mässiga strategier som anläggs kommer att ge svar på helt olika frågor. I det första fallet behandlar man individens uppfattning om egna motiv, i det andra den miljö, i vilken beslutet fattades, och i det tredje de faktorer som reglerar förändringar i emigrationsvolymen.

Forskningsmässigt betyder detta, att förutsättningen för en dialog mellan forskarna är ytterst liten. Det är nödvändigt, att vi når fram till ett forskningsmässigt läge, där individens besluts-situation på ett fruktbart sätt kan konnekteras med de iakttagelser av förändring och selektion, som empiriskt kan fastställas endast på de högre aggregationsnivåerna.

Den brist på sammanhang mellan tolkningen av individuella beslut och tolkningen av de generella resultaten av besluten, som här antytts, är inte något okänt fenomen. Inom ekonomisk teori framkommer en liknande situation vid konfrontation mellan makroteori och mikro teori – mellan teorier uppbyggda på aggregerade data och teorier uppbyggda på studier av individers eller företags ekonomiska beteende. I modern ekonomisk forskning förefinns för närvarande ett påtagligt intresse för studier, som

¹¹ Exempel på detta tillvägagångssätt lämnas nedan s. 16 f.

direkt tar sikte på att undersöka hur mikronivån influeras av förändringar på makroplanet och omvänt.¹²

Ett liknande forskningsläge har börjat utkristallisera sig inom sociologin.¹³ I England betydde J. A. Banks bok *Prosperity and Parenthood* (1954) ett genombrott för problemställningar av denna art och i Sverige arbetar Gösta Carlsson på ett projekt, vars huvudmål är att sammanföra teorier för makro- och mikronivåer inom sociologin.

När det gäller migrationfenomen, har problemet ställts i James M. Beshers' arbete *Population Processes in Social Systems* (1967). Beshers utgår ifrån att befolkningsmässiga förändringar i regel analyserats från aggregerade data och med hjälp av en social teori på makronivå. Ändå är många av dessa fenomen, främst giftermål och flyttningar, relaterade till individuella beslut. De bör alltså behandlas utifrån en social teori på mikroplanet, dvs från behavioristisk teori. Han diskuterar också sambandet mellan de bägge nivåerna genom att analysera, i vilken utsträckning individens beslutssituation influeras av faktorer, som kan hänföras till makroplanet.

Beshers avstår från att behandla emigrationen från de teoretiska utgångspunkter, från vilka han behandlat den interna migrationen. Skälen till att han avstår är, att två nya faktorer – politik och religion – i det senare fallet influerar på individens beslut på ett sätt, som komplicerar bilden.

Argumentet gäller knappast nordisk emigration. I modern forskning tilldelas politiska och religiösa faktorer relativt liten betydelse för emigrationen som massfenomen.¹⁴ De kan räknas bland de personliga motiv, som aldrig kan bli föremål för stu-

¹² Jag stöder mig här främst på en redogörelse av Karl G. Jungenfelt och Assar Lindbeck i 20 års samhällsforskning (1969) men också på ett flertal arbeten av Herbert A. Simon.

¹³ Jag stöder mig här i första hand på en redogörelse av E. Dahlström i Samhällsforskning (1968) samt på G. Carlssons olika arbeten, främst i *Theory and Methods in Behavioural Sciences*, ed. P. Lindblom (1970).

¹⁴ Se nedan s. 31.

dium på en högt aggregerad nivå, eftersom det inte kunnat fastställas, att de haft inflytande annat än för ett mindertal.

I den presentation av ekonomiska emigrationsmodeller, som här framläggs, kommer Beshers' principiella resonemang om de två nivåerna att användas som analysinstrument. Genom denna begreppsapparat kan de svaga punkterna i kontakten mellan den ekonomiska forskningens makronivåanalyser och den historiska forskningens mikronivåanalyser lättare inringas. Samtidigt erhålles en teoretisk motivering för de rekommendationer till en lösning, som kommer att framläggas.

2

Redan på ett tidigt stadium i den internationella migrationens historia var statistikerna frapperade av att de europeiska emigrationskurvorna visade cykliska variationer. Liknande cykliska variationer uppträdde i den amerikanska invandringskurvan. Emigrationen inrangerades därmed bland de cykliska fenomen på makronivå, som under hela 1800-talet diskuterades med stor iver bland den tidens ekonomer.¹⁵ Den första approximationen var en allmänt accepterad teori om att arbetskraften var rörlig som en funktion av förväntade förbättringar i lönen.

Ett av de första försök som gjordes att förklara emigrationsvolymens rytmiska vågrörelser var den svenske ekonomen Gustaf Steffens korta skiss från 1910 om utvandring och ekonomiska konjunkturer i Sverige och Italien.¹⁶ Steffen kunde fastställa, att det förelåg ett tidsmässigt samband mellan den amerikanska invandringskurvan och de amerikanska konjunkturerna.

¹⁵ Se för konjunkturteoriernas utveckling H. E. MILLER, *Banking Theories in the United States before 1860*. 1927. P. BARNETT, *Business Cycle Theory in the United States, 1860-1900*. 1941. En översikt finns bl.a. hos M. W. LEE, *Macroeconomics. Fluctuations, Growth, and Stability*. 3rd ed. 1963.

¹⁶ G. STEFFEN, *Utvandringen och de ekonomiska konjunkturerna i Sverige och Italien i Uttalanden av Svenska vetenskapsmän. Emigrationsutredningen*, bil. XVIII. 1910.

Av detta ansåg han sig berättigad att dra slutsatsen, att de amerikanska konjunkturen genererade immigrationförloppet. Samtidigt hävdade han, att siffermaterialet gav stöd för slutsatsen, att europeiska högkonjunkturer icke förmådde motverka utvandringen. Han kallade fenomenet konjunkturmigration, En sådan form av emigration förekom enligt Steffens uppfattning i Sverige.

När det gällde Italien, var sambandet svagare. I stället framträdde här en positiv samvariation mellan italienska högkonjunkturer och emigration. Steffen betecknade den italienska emigrationen evakuationsutvandring och förklarade utvandringskurvans förlopp med att de italienska högkonjunkturen gav emigranterna »förmåga» (egentligen ekonomiska möjligheter) att emigrera.

Steffens förklaringsmodell för det svenska emigrationsförloppet var tämligen enkel och okomplicerad: en amerikansk högkonjunktur verkade attraherande på den svenska arbetskraften, vilket resulterade i ökad emigration, medan en svensk lågkonjunktur verkade repellerande och också resulterade i ökad emigration.

Sammankomsten mellan mikro- och makroplanet fick också sin belysning. Under en amerikansk högkonjunktur ökade de tidigare immigranternas benägenhet att locka över hemmavandra släktingar – genom brev, pengar eller »prepaid tickets». Kunskapen om de ökade arbetstillfällena spreds genom samma kanaler. Denna förklaring prövades aldrig empiriskt, men Steffen kunde åberopa konsulära rapporter, bl.a. från Italien, som hävdade, att italienska immigranter redan före avresan ägde kännedom om tillgången på arbetstillfällena dels genom vänner, dels genom agenter.

Steffen arbetade med ett sammansatt mått på konjunkturutvecklingen: för USA tackjärnsförbrukning, bankclearings och bankrutter, för Italien tackjärnsimport och vetekonsumtion och för Sverige godstrafik, äktenskapsfrekvens och arbetslöner.

Dessa data fanns tillgängliga i serier och var därför användbara för trendstudier. Svagheten i hans framställning ligger i att han ofta saknade socialt relevanta data, t.ex. över arbetslöshet och reallöner.¹⁷ Den tysta förutsättningen var, att de ekonomiska konjunkturen också har sociala effekter för arbetskraften.

Steffen pressade inte sina iakttagelser. Han underströk avslutningsvis, att ekonomiska konjunkturer visserligen är obestridliga orsaker till emigrationen, men absolut inte de enda.

Några år efter publiceringen av Steffens arbete utkom W. C. Mitchells banbrytande studie *Business Cycles* (1913).¹⁸ Det väsentligt nya med Mitchells arbete var, att han byggde på ett omfattande kvantitativt material – priser, löner, räntor, växelkurser, produktionsvolym, konsumtionsvolym, handelsomsättning, bankaffärer, investeringar, bankvinster etc. Härigenom lades grunden till ett mera systematiskt studium av konjunktursvängningarna. Det är emellertid påfallande, att Mitchell ägnade föga utrymme åt arbetskraften, dvs. åt data över befolkningen och deras ekonomiska och sociala villkor.

Emigration och immigration behandlas ytterst kortfattat. Mitchell fastställde, att amerikanska konjunkturer påverkade engelsk emigration men mindre tysk och alls inte fransk. Han bedömde emellertid följderna av emigrationen och immigratio-

¹⁷ När det gällde Italiens konjunkturer, arbetade Steffen även med andra kriterier, främst bankutlåning, import av fossilt bränsle och konsumtion av vete och majs. Men han använde också spridda uppgifter för socialt relevanta data, främst penninglöner, vetepreiser och reallöner, och kom fram till att reallönerna var låga under depressionen 1873–74 men steg 1875. Under uppsvinget 1879–87 sjönk priserna på konsumtionsvaran vete och gav bättre reallöner. Reallönen fortsatte att stiga under depressionen 1888–96. Något otvetydigt samband mellan ekonomiska och »sociala» konjunkturer framträdde således inte. För Sverige kunde han däremot fastställa, att nominallönen sjönk under depressionen, medan några klara samband reallöneutveckling–konjunkturer ej fanns.

¹⁸ Arbetet kom ut i en andra och omarbetad upplaga 1927, utgiven av National Bureau of Economic Research.

nen som alltför obetydliga för att påverka befolkningssituationen i stort. Något försök till förklaring av emigrationen gjordes aldrig.

Det var på denna punkt Harry Jerome startade sina undersökningar i det ofta åberopade arbetet *Migration and Business Cycles* (1926). Som elev till Mitchell arbetade han med dennes metoder och problemställningar, men riktade undersökningen mot ett försummat fält i den Mitchellska teoribyggnaden. Harry Jerome hävdade med stor emfas, att immigrationen till Amerika huvudsakligen styrdes av ekonomiska konjunkturer i Amerika. De ekonomiska konjunkturerna i mottagarlandet skapade en »pull», som utlöste ökad immigration. Jerome ignorerade inte »push»-faktorerna i hemlandet, men han ansåg sig ha empiriska bevis för att »push» var svagare än »pull». Migrationsmodellen var okomplicerad: ekonomiska konjunkturer i USA genererade arbetskraftsförflyttningar fram och tillbaka över Atlanten. En viss eftersläpning kunde iakttagas mellan förändring i sysselsättningsnivå och immigration.¹⁹

Jeromes konjunkturindex var i anslutning till Mitchell uppbyggd på flera serier av ekonomiska data. Men det låg i ämnets natur, att den centrala uppgiften måste vara att mäta arbetsmarknadens efterfrågan av arbetskraft. Jerome var fullt klar över att ett idealiskt index över arbetskraftsbehov, resp. arbetslöshet i äldre tider icke existerade och icke skulle kunna rekonstrueras med hjälp av bevarat källmaterial. Direkt registrering av »average numbers of employed wage earners» är sällsynt i

¹⁹ Jeromes teser blev allmänt accepterade. Se t.ex. E. P. NEALE, *Migration and Depression*. *International Labour Review* XXVI: 6. 1932. A. JENSEN, *Migration Statistics of Denmark, Norway and Sweden*. *International Migrations*, II. 1931. E. F. PENROSE, *Population Theories and their Application with Special Reference to Japan*. 1934. Även i nyare arbeten framstår Jerome som den stora auktoriteten. Se t.ex. R. A. EASTERLIN, *Population, Labor Force, and Long Swings in Economic Growth* (1968).

äldre amerikansk statistik.²⁰ »Indirect evidences of employment conditions» ansåg Jerome sig kunna rekonstruera genom att mäta produktionsvolym, priser, »clearings and other indicators of business activity». Dessa serier kan självfallet föras betydligt längre tillbaka i tiden. Den underliggande förutsättningen för seriernas relevans är en icke explicit uttalad teori om sambandet mellan allmänna ekonomiska konjunkturer och arbetsmarknad. I några fall hade det varit möjligt att empiriskt fastställa samvariationen mellan produktion och antalet anställda, vilket säkerställde teorin.

Den mekanism, som enligt Jerome reglerade sambandet mellan makroplanet och mikroplanet, var »prepaid tickets» och penningförsändelser från tidigare immigranter. Något försök att verifiera detta påstående gjordes emellertid inte. Något svävande talar Jerome också om attraktionen i en expanderande arbetsmarknad utan att närmare ange, med vilka medel attraktionen utövades i de länder, som svarade med emigration. I sitt företal till Jeromes arbete underströk Mitchell denna brist. Två faktorer hade icke undersökts tillräckligt, dels »steerage rates», dels »methods adopted by steamship companies to stimulate passenger traffic».

Året innan Jeromes bok publicerades hade Dorothy Swaine Thomas behandlat emigrationen från Storbritannien som en av de sociala aspekterna på konjunkturernas inflytande på samhället.²¹ Denna i den moderna emigrationsdebatten nästan helt glömda bok tar sikte på en ytterst väsentlig problemställning, nämligen i vilken utsträckning Mitchells konjunkturcykler influerade på sociala förhållanden och åstadkom förändringar för individerna.

²⁰ Registrering av arbetslösheten genom fackföreningarna finns först från 1908 (Massachusetts) och 1904 (New York State). Arbetsförmedlingarnas statistik över arbetssökande finns först från efter första världskriget.

²¹ D. S. THOMAS, *Social Aspects of the Business Cycles*. 1925.

Den teoretiska utgångspunkten när det gällde emigration var, att depressionsfasen i en konjunkturcykel skapar en omfattande arbetslöshet, som borde verka emigrationsstimulerande. Konjunkturer och emigration borde hypotetiskt vara negativt korrelerade. Empiriska data visade emellertid en annan bild. Detta tvang Thomas att utveckla en teori om att »pull» är starkare än »push» och att högkonjunkturen i hemlandet skapade resurser för en emigration, som beslutats under depressionen. Teorin är snarlik den som Steffen utvecklat för s.k. evakuationsutvandring.

Flera år senare publicerade Dorothy Swaine Thomas en studie över migrationen i Sverige.²² Med utgångspunkt från den stora svenska emigrationsutredningen underströk hon, att »the rapid population increase, the damming up of young people in the country, the slow expansion of opportunities for making a living from the land, and the late development of industrialization and urbanization» var en latent *push*, medan vågrörelserna i emigrationsförloppet väsentligen måste tillskrivas *pull* från amerikanska konjunkturer.²³ Emellertid betonade hon, att även svenska industrikonjunkturer influerat på emigrationens rytmik och att detta speciellt gällde för emigration från den industriella sektorn.

Dorothy Thomas' emigrationsmodell är något mera förfinad än Jeromes. Hon är klar över de latent push-faktorernas betydelse utan att dock söka påvisa, i vilken utsträckning även dessa kunde influera på rytmiken i utvandringen. En kronologisk samverkan mellan en amerikansk högkonjunktur och en svensk lågkonjunktur skapade enligt Thomas den starkast emigrationsstimulerande situationen. Metodiskt intressant är vidare,

²² D. S. THOMAS, *Social and Economic Aspects of Swedish Population Movements 1750-1933*. 1941.

²³ A.a., s. 90, 166 f., 318 ff. Dorothy Thomas var den som först ställde problemet om interrelationen mellan emigration och migration i focus. Detta kommer att behandlas i annat sammanhang.

att hon gör vissa försök att differentiera de svenska emigranterna med hänsyn till deras förankring i en rural, urban eller blandad kommuntyp.

Liksom Jerome är hon vag, när det gäller att förklara, hur de fastställda sambanden kunde etableras på mikroplanet. I allmänna ordalag talas om »reports of success, and financial contribution towards the costs of the journey, from earlier emigrants» och »solicitation by American agents».

Sambandet mellan konjunkturcykler och migration sådant det beskrivs av Harry Jerome och Dorothy Thomas är således baserat på en jämförelse av cykliska variationer med hjälp av empiriska data, men någon utförligare argumentering för sambandet utvecklades inte. Bägge noterar en samvariation men gör inget mera ingående försök att förklara, på vilket sätt en ekonomisk konjunktur i ett invandringsland påverkade mikroplanet – den enskilda individens eller familjens beslut att emigrera.

Den livaktiga amerikanska konjunkturforskningen fick en ny riktning, när Simon Kuznets knöts till verksamheten. I en rad skrifter publicerade från och med 1930 utvecklade han sin syn på konjunkturer och deras mätning.²⁴ Flera arbeten har endast indirekt betydelse för emigrationsproblematiken, men 1954 publicerades hans arbete om immigration till USA, *Immigration and the Foreign Born*.²⁵

Kuznets hävdade, att tre olika cykliska rörelser kunde avläsas i de aggregerade immigrationssiffrorna – den sekulära trenden, de långa cyklerna (i Kuznets' terminologi »long swings» men senare ofta kallade »Kuznets' cycles», motsvarande ca 20 år)

²⁴ KUZNETS' genombrottsarbete är *Secular Movements in Production and Prices*. 1930. Ett viktigt stöd fick KUZNETS i A. F. BURNS, *Production Trends in the United States since 1870* (1934), vilket behandlar den aggregerade ekonomiska aktiviteten men lämnar arbetskraften utanför.

²⁵ Det publicerades i samarbete med Ernest Rubins, som svarade för den materialkritiska delen av analysen.

samt till slut de korta cyklerna, som var relaterade till konjunkturcyklerna.

Kuznets gjorde inget försök att förklara orsaken till och konsekvensen av de långa cyklerna, men han påpekade det suggestiva i att dessa förändringar av arbetskraftsimporten tenderade att följa *efter* en kurva över bruttonationalproduktens förändringar, beräknade per arbetare, medan den följde *före* en kurva över volymen av bostadsbyggandet. Hypotetiskt kunde det förklaras med att bruttonationalproduktens förändringar till stor del kan återföras på förändring av konsumtionsnivån, medan nya inflyttare obönhörligt krävde nya bostadsbyggen.²⁶ Det var också utifrån dessa hypoteser som Kuznets' medarbetare, den engelske ekonomen Brinley Thomas, ungefär samtidigt byggde upp en ny emigrationsmodell.²⁷

Kuznets var helt klar över, att svagheten i konjunkturmodellerna låg i bristen på koppling till mikroplanet. Han ställde en rad viktiga frågor, som visar detta.²⁸ Hur kan ökningarna i inkomstnivån i USA influera på arbetskraften utom landet och vilken mekanism överförde influensen? Skedde det genom tidigare emigranter eller genom rapporter? Och kunde nyanlända immigranter med begränsade resurser verkligen utlösa en uppgång i bostadsbyggandet?

Jeromes förklaring av sambandet mellan invandring och amerikanska konjunkturcykler ifrågasattes aldrig, men Kuznets fäste större vikt vid emigrationen *från* USA under lågkonjunkturer än vad Jerome gjort. Eftersom emigration från USA aldrig reglerats av lagstiftning på samma sätt som immigrationen (efter första världskriget), framträder här ett ännu starkare samband

²⁶ En teori för de cykliska rörelserna utvecklades av KUZNETS 1958 i uppsatsen »Long Swings in the Growth of Population and of Related Economic Variables» i *Proceedings of the American Philosophical Society*. 1958.

²⁷ B. THOMAS, *Migration and Economic Growth*. 1954.

²⁸ KUZNETS, *Immigration and the Foreign Born*, (1954) s. 33 f.

mellan inverterade konjunkturkurvor och utvandring än mellan positiva konjunkturkurvor och invandring.

De många öppna frågorna i Kuznets' modell för emigration var den naturliga utgångspunkten för ny forskning. Redan 1954 publicerade Brinley Thomas sitt numera klassiska arbete – *Migration and Economic Growth*. Undersökningen inleds med en explicit emigrationsmodell, där den atlantiska ekonomin betraktas som en enhet.²⁹ Förutsättningen för migration är i modellen bristen på överensstämmelse i arbetskraftens villkor mellan ursprungslandet och mottagarlandet, nämligen skillnaden i den sociala mobiliteten. De långa cyklerna bestäms av samma efterfrågefaktorer, som bestämmer kapitalflödet mellan länder. Arbetskraften söker sig till de höga lönerna och invandringen i mottagarlandet utlöser en högkonjunktur där snarare än framkallas av den. Push-faktorer får därför större vikt än i Jeromes modell. Minskningen i migrationsvolymen bestäms av kriser och arbetslöshet i mottagarlandet, men också av pullfaktorer i hemlandet, som leder till remigration.³⁰

Modellen prövades främst på engelskt emigrationsmaterial men också på svenskt. Det befanns, att modellen fungerade väl fram till 1860, men att efter den tidpunkten den expanderande ekonomin i USA blev den faktor, som styrde förloppet.³¹

²⁹ Utom i pionjärbetet redogör BRINLEY THOMAS för sin modell i »Migration and International Investment» i *Economics of International Migration*. 1958. Se även översikten i B. THOMAS, *International Migration and Economic Development*. 1961. Ett direkt stöd hade Thomas' resonemang i ett arbete av A. CAIRNCROSS, *Home and Foreign Investment, 1870–1914*. 1953. Se även R. C. O. MATTHEWS, *The Trade Cycle*. 1959.

³⁰ I denna punkt kan Brinley Thomas' synpunkter anses vara föregripna av E. P. NEALE, som 1932 (op. cit.) påvisade, att amerikanska lågkonjunkturer var tillräckligt för att öka återutvandringen till England, även om konjunkturerna i England var dåliga. KUZNETS avvisade 1958 tesen om push-faktorens betydelse.

³¹ Thomas utnyttjade svenskt material främst för en diskussion av interrelationen mellan intern och extern migration. Förf. hoppas återkomma till detta problem.

Även i denna modell är kontakten mellan mikro- och makroplanet vagt preciserad. Den förutsätter att arbetskraften är väl förtrogen med mottagarlandets större sociala mobilitet, vilket anges som en grundförutsättning för migration. Genom vilka kanaler informationen från makroplanet spreds till mikroplanet förblir outrett.

Brinley Thomas' modell har förtjänsten att vara uppbyggd som en fungerande helhet, där den ena fasen avlöser den andra i en självgenererande svit. Det är viktigt att observera, att intresset har förskjutits från de korta konjunkturcyklerna till de långa cyklerna. Thomas ansluter sig uttryckligen till Simon Kuznets' ekonomiska teorier och använder dennes analys-teknik. Detta betyder, att han i väsentliga avseenden avlägsnat sig från Mitchells mera förenklade konjunkturbeskrivning, som utgjorde den statistiska grundvalen för Jeromes och Dorothy Thomas' arbeten. Historikerna får svårare att direkt kontrollera hans iakttagelser och utnyttja hans teorier. Men det betyder också, att han råkat i skottgluggen för den kritik, som från andra ekonomer riktats mot Kuznets' skola.³²

Brinley Thomas' bok är det sista av de ekonomiska arbeten, som brukar diskuteras i skandinavisk historisk litteratur. I ett nyutkommet arbete ges hela gruppen samlingsnamnet »konjunkturforskarna».³³ Det förtjänar emellertid att framhållas, att det råder avsevärda principiella skillnader mellan de tidiga försöken att förklara samvariation mellan kurvor på makroplanet och de senare arbetenas avancerade modellbyggande. Gemensamt för de forskare som hittills presenterats är, att de funnit

³² I mycket hög grad riktar sig kritiken mot det tekniska förfarandet vid konstruktionen av cyklarna. En kritiker går så långt, att hon ifrågasätter, om inte cyklarna är resultat av teknik mer än verkliga förändringar. I. ADELMAN, »Long Cycles—Fact or Artifact?» i *American Economic Review*, LV: 3, 1965. För den kritik, som riktar sig mot teorierna, se nedan not 39.

³³ F. NILSSON, *Emigrationen från Stockholm till Nordamerika 1880–1893*, s. 254. 1970.

empiriska bevis på samvariation mellan ekonomiska cykler och migration. De rör sig med makrofenomen och utgår från den metodologiska spelregeln, att samvariation är ett av indicierna för samband.³⁴ Med hjälp av en modell, uppbyggd av accepterade teorier och nya hypoteser, hävdas ett kausalt samband.

Den historiska forskningen, som ofta startar från avsevärt lägre aggregationsnivåer, har uppenbarligen vissa svårigheter att acceptera modellerna. Från skandinaviskt håll gäller kritiken främst två områden: datamaterialets opålitlighet och modellerernas oförmåga att hålla inför empirisk prövning på en lägre aggregationsnivå.

Innan jag går in på den historiska kritiken, vill jag emellertid först redogöra för de ekonomiska förklaringsmodeller, som utarbetats under åren mellan 1954, då Brinley Thomas publicerade sitt arbete, och innevarande år. Mellan de tidpunkterna ligger 15 år av ekonomisk forskning, som inte spårlöst gått förbi de ekonomiska förklaringsmodellerna för emigration och som borde bli mera allmänt kända också av historiker.

3

Det senare 1950-talets och 1960-talets kritik av de ekonomiska emigrationsmodellerna har gällt två områden, dels den metod och teknik, som Kuznets och Thomas utvecklade, dels de förklaringsmodeller, som hypotetiskt formulerats för att förklara, hur cyklerna genererades.

Två engelska ekonomer inledde kritiken. P. J. O'Leary's och W. A. Lewis' kritik publicerades första gången i The Manchester School redan 1955. Enligt dessa forskare var det en tillfällighet, inte ett uttryck för samband, att Storbritannien och USA hade inversa konjunkturer under 1800-talets emigrationspe-

³⁴ Se t.ex. B. HANSSSEN, *Methodological Remarks on Sociological History*. Acta sociologica, 1970. B. SCHILLER, *Statistik för historiker*, 13: 3, 1970.

riod.³⁵ Vidare hävdade de, att de förändringar i fråga om kapitalimport och invandring, som Brinley Thomas fastställt, i förhållande till det totala kapitalet och den totala folkmängden var alltför obetydliga för att kunna tillmätas det avgörande inflytande, som Brinley Thomas proponerat.

Brinley Thomas blev inte svaret skyldig. Vid en konferens 1955 tillbakavisade han anmärkningarna genom att peka på att det var de marginella tillskotten i befolkning och kapital, som betydde något, inte dessa tillskotts relativa andel i förhållande till totalsiffrorna för landet.³⁶

En viss tveksamhet om hållbarheten i Thomas' argument kvarstår dock, trots allt. I en uppsats 1969 framhåller Arthur Kelly, utan att direkt polemisera mot Thomas, att varken Storbritannien eller USA uppvisar demografiska eller ekonomiska förändringar, som kan hänföras till immigrationens inflytande, beroende på ländernas stora totala folkmängd.³⁷ Detta skulle närmast tala för att O'Learys och Lewis' kritik är riktig, när det gäller de ekonomiska konsekvenserna av folk- och kapitalförflyttningarna.

Ur den speciella synpunkt, som här anlagts, framstår emellertid inte de framförda synpunkterna som särskilt relevanta. Kritiken gäller samband på makronivån och ingen av kritikerna för över den till det plan, som här är av intresse: individernas beslutsituation och de faktorer, som påverkat den.

Albert Fishlows kritik av Brinley Thomas' ekonomiska modell har däremot avseende på arbetskraftens rörlighet, sett ur

³⁵ P. J. O'LEARY, W. A. LEWIS, »Secular Swings in Production and Trade, 1870-1913» i Manchester School of Economic and Social Studies, XXIII: 2, 1955. I svensk översättning publicerades uppsatsen i Problem i världsekonomin historia, ed. R. Bunte och L. Jörberg. 1969.

³⁶ Konferensrapporten publicerades 1958 under titeln Economics of International Migration, ed. B. Thomas.

³⁷ A. KELLY, »Demographic Cycles and Economic Growth: The Long Swing Reconsidered» i Journal of Economic History, XXIX, 1969.

behavioristisk synvinkel.³⁸ Fishlow, som är en av de ledande personligheterna bakom »The new economic history», kom i sin banbrytande undersökning av järnvägarnas betydelse in på Thomas' åsikt, att järnvägarna i USA inte fungerat som en pullfaktor under 1850-talet. Fishlow uppfattar dem tvärtom som en direkt stimulerande faktor. I princip ansluter han sig till Kuznets' förklaring, att amerikanska faktorer genererade emigrationen.

Innan vi övergår till att se, vad de senaste tio åren av ekonomisk forskning har betytt för utvecklingen av ekonomiska emigrationsmodeller, finns det anledning att för fullständighetens skull dröja vid ytterligare en form av kritik mot konjunkturmodellerna, som har ett mera perifert intresse för emigrationshistoriker. Redan då Mitchell framlade sina resultat höjdes röster, som hävdade, att de cykliska variationer som kunnat iakttagas endast var slumpmässiga avvikelser från ett medelvärde. Tankegången har återkommit i emigrationsforskningen, där även de amerikanska invandringscyklerna betecknas som ett slumpfenomen.³⁹ Teorien synes emellertid inte ha tagits seriöst inom den ekonomiska forskningen och motsäges, så vitt jag förstår, av att stimuli uppträder samtidigt på olika orter och utlöser utvandring.

En tredje »generation» av konjunkturteoretiker, intresserade av migrationsprocessen, har framträtt i USA under 1960-talet. Den ledande rollen spelas av Moses Abramovitz, som både kritiserat och vidareutvecklat Kuznets' modeller.⁴⁰ Abramovitz

³⁸ A. FISHLOW, *American Railroads and the Transformation of the Antebellum Economy*. 1965.

³⁹ Mitchell hänvisar främst till kritik från Irving Fisher och E. E. Slutsky. Som SUNE ÅKERMAN påpekat i ett intressant diskussionsinlägg i *Nordic Emigration*, s. 58, återgår tankegångar av detta slag i några moderna översikter över emigration.

⁴⁰ M. ABRAMOVITZ redovisar för sin insats att föra undersökningarna bakåt till 1830 i uppsatsen »The Nature and Significance of Kuznets Cycles» i *Eco-*

lägger större vikt vid arbetsmarknaden än vid produktionen i sina teoretiska överväganden. I sina arbeten tangerar han invandringsproblematiken, men i stort sett har problemen kring befolkningsstruktur och befolkningstillväxt överlämnats till Richard Easterlin, den forskare som torde vara mest känd för sina försök att förklara »the American baby boom» under andra världskriget.⁴¹ Easterlin ansåg sig kunna korrigera Brinley Thomas' synpunkter på emigrationen *före* 1870, då denne hävdade att även pushfaktorer varit verksamma. Viktigare är emellertid Easterlins iakttagelse, att amerikanska goda industrikonjunkture sammanföll med ökad invandring från landsbygden, samtidigt som ökade priser på jordbruksprodukter stimulerade efterfrågan på arbetskraft inom den rurala sektorn.

Även om Easterlin således inte vill tillmäta utvandringsländernas förhållanden samma push-effekt som Brinley Thomas var villig att göra, så erkände han dock, att dessa länders specifika förhållanden influerade på vilken omfattning och vilken sammansättning emigrationen skulle få.

Easterlins arbete kan – tills vidare – betraktas som en slutpunkt i en lång forskningstradition, som började med Mitchell och Jerome. Undersökningen är helt genomförd på makronivå och arbetar med makroekonomiska teorier. Påfallande är, att intresset för beslutprocessen på mikronivå blir allt mindre. Easterlin gör inga försök att förklara, hur de ekonomiska konjunkture i USA, som utgör »the systematic factor initiating an upsurge», kunde förmedlas till europeiska arbetare. Två fakto-

omic Development and Cultural Change. 1961. Hans huvudarbete har endast indirekt intresse (Evidences of Long Swings in Aggregate Construction since the Civil War. 1964.). Abramovitz hävdar, att den gemensamma pullfaktorn i USA, som påverkade flera europeiska länder samtidigt, var »employment».

⁴¹ R. EASTERLIN, »Influences in European Overseas Emigration before World War I» i Economic Development and Cultural Change. 1961. DENS., »Economic Demographic Interactions and Long Swings in Economic Growth» i American Economic Review, LVI: 5. 1966. DENS., Population, Labor Force, and Long Swings in Economic Growth. 1968.

rer, relaterade till högkonjunkturen, tillmättes emellertid stor förklarande kraft: arbetslörnernas stegring och minskad arbetslöshet.

Gemensamt för alla dessa forskare är, att de tillmätt dragningskraften från USA störst betydelse för att förklara emigrationens volymförändringar. Huvudargumentet är, att volymförändringarna (*inte* amplituden eller sammansättningen) inträffar i stort sett samtidigt i alla europeiska länder, oavsett vilken fas dessa befinner sig i i sin allmänna tillväxtcykel och i sitt speciella konjunkturläge. Uppenbart är, att dessa slutsatser vilar på komparationer på mycket hög aggregationsnivå. Frågan blir, om samma samband kan iakttagas, när aggregationsnivån sänks – till enskilda länder, till regioner, till samhällsgrupper, till mikronivån, där den enskilda individen lät ett emigrationsbeslut övergå i registrerbar handling.

För emigrationsteoriernas del har den moderna ekonometriska forskningens genombrott betytt ett nytt steg i utvecklingen. Genom multivariat analys kan allt flera faktorerers inverkan på migrationsprocessen studeras. Samtidigt sker en mera målmedveten anknytning till mikronivån: individernas beslutssituation analyseras som en förutsättning för studierna av makronivån.

För den nutida emigrationen föreligger ett stort antal undersökningar. Möjligheterna till systematiska studier är självfallet större i ett läge, då utfrågning av individer kan komplettera ett allt rikare administrativt datamaterial. Skiftande variabler eller kombinationer av variabler tillskrivs avgörande betydelse: arbetslöshetskvoten, löneskillnaden mellan länder, årskullarnas storlek, skillnader i livstidsinkomster etc.⁴² Några väsentliga avvikelser från de variabler, som utnyttjas i diakrona studier, finns

⁴² Se t.ex. B. FLEISCHER, »Some Economic Aspects of Puerto Rican Migration to the United States», i *Review of Economics and Statistics*. XLV. 1963. R. OHLSSON, »Economic Fluctuations and Immigration to Sweden 1945–67» i *Economy and History*, XIII, 1970.

emellertid inte anledning att notera. Undersökningarna är helt utförda på makroplanet och författarna avstår från de möjligheter, som står en samtidsforskare till buds, att konfrontera makroteorierna med individernas uppfattning om beslutssituationen. I en diakront använd modell för australiensisk invandring används arbetslöshetsknoten, eftersläpningseffekten från tidigare invandring och utvecklingen av nationalinkomsten som variabler.⁴³

De ekonometriska analysmetoderna återspeglas också mer eller mindre genomfört i ett par nya emigrationsmodeller, som inom amerikansk forskning utarbetats rörande svensk emigration under den stora emigrationsperioden.

Med hjälp av ekonometrisk metod utarbetade Harvard-ekonomen Maurice Wilkinson 1965 en ännu opublicerad avhandling, *Swedish Economic Growth*, vars huvudresultat är kända genom en uppsats, publicerad 1967.⁴⁴ Ett för historiker viktigt metodiskt grepp är, att han icke stannar vid att fastställa »long swings» i den svenska emigrationskurvan på en nationell nivå. Han bryter upp de aggregerade data och undersöker 25 län, fördelade på urbaniserade/industrialiserade och rurala/jordbrukande enheter. Därvid kan han visa, att endast de urbaniserade/industrialiserade länen samvarierar med den nationella emigrationskurvan.

Wilkinson utgår i sin analys av emigrationen från ett behavioristiskt betraktelsesätt: emigrationen är ett resultat av individuella beslut och det är faktorer, som influerar på individens beslut som måste fastställas. Individen fattar två i princip olika beslut: beslutet att emigrera till ett visst land och beslutet att emigrera vid en bestämd tidpunkt. Resultatet av den första

⁴³ A. KELLEY, *International Migration and Economic Growth in Australia, 1865-1935*. *Journal of Economic History*, XXV, 1965.

⁴⁴ M. WILKINSON, »Evidences of Long Swings in the Growth of Swedish Population and Related Economic Variables, 1860-1965», i *Journal of Economic History*, XXVII, 1967.

typen av beslut kan avläsas i medelvärdet av emigrationsvolymen under en längre period och resultatet av den senare typen av beslut kan avläsas genom fluktuationer kring medelvärdet. Wilkinson söker därefter fastställa de determinanter, som bestämmer eller influerar på de två typerna av beslut.⁴⁵

A: Faktorer som influerar på *medelvärdet* (=individernas beslut att emigrera)

1. befolkningsökningen
2. graden av förändring inom den agrara sektorn
3. den i framtiden diskonterade inkomstökningen vid emigration

B: Faktorer som influerar på *fluktuationerna* (=individernas beslut när emigrationen skall äga rum)

Viktiga	{	1. Sysselsättningsmöjligheter i hemlandet
		2. Sysselsättningsmöjligheter i invandringslandet
Mindre betydelsefulla	{	3. Transportkostnader
		4. Informationsflödet från invandringslandet
		5. Irreguljära händelser som hungersnöd, revolution etc.

Hypotesen om sambandet mellan emigrationen och sysselsättningsmöjligheterna *både* i hemlandet och i invandringslandet framläggs i opposition mot Jerome och Easterlin, och den testas i en enkel modell. I modellen används en koefficient för eftersläpningseffekten inte bara i fråga om emigrationens kvardröjande effekt utan också i form av ett visst inflytande från föregående års sysselsättningsnivå.⁴⁶

⁴⁵ Uppsatsen ger här en sammanfattning av ett då opublicerat arbete »The determinants of European Overseas Migration, 1870-1914».

⁴⁶ Koefficienten för en fördröjd effekt av en företeelse är inom ekonomin känd som Koycks lag om »distributed lag». Betydelsen av denna teori även för historiska undersökningar av avgränsade emigrationsförlopp är uppenbar, men tills vidare har den ännu knappast kommit till användning.

Tyvär är det inte möjligt att erhålla data för makronivån över svensk arbetslöshet som ett uttryck för sysselsättningsmöjligheterna. Wilkinson har därför måst utnyttja ett substitut, nämligen »manufacturing output».⁴⁷ Den bakomliggande förutsättningen är, att »manufacturing output» kan användas som kriterium på en konjunktur, vilken enligt ekonomisk teori har sysselsättning som ett annat, samvarierande kriterium.

Med modellens hjälp framräknas emigrationens förväntade fluktationer kring medelvärdet och denna framräknade kurva jämförs med den verkliga emigrationen. Resultatet av jämförelsen är en slående likhet. Därmed har modellen bevisat sin förmåga att förklara den beroende variabeln, emigrationskurvan.⁴⁸ Wilkinsons ur historikernas synvinkel intressanta slutsats blir, att även svenska sysselsättningsmöjligheter influerade på emigrationens volymförändringar.⁴⁹

Betydelsen av Wilkinsons modell för historisk forskning ligger dock knappast främst i framställningen av en hjälpligt fungerande modell utan i hans bestämning av influerande faktorer. Trots att han medvetet utgår från mikroplanet – dvs. från individens be-

⁴⁷ Samma utväg – att använda produktionen som approximativ mätare av efterfrågan på arbetskraft – utnyttjades redan tidigare av E. LÖVGREN i avsnittet »Befolkningsutvecklingen» i Sundsvallsdistriktet 1850–1950, ed. F. Hjulström, G. Arpi och E. Lövgren. 1955.

⁴⁸ Det förefaller som om slutsatsen skulle vunnit i styrka, om författaren även beräknat emigrationen från en modell, där svenska konjunkturer uteslutits, och om han därvid kunnat visa, att den sålunda beräknade emigrationen *icke* motsvarade den verkliga.

⁴⁹ På en punkt bygger Wilkinson vidare på Brinley Thomas' resonemang och det gäller den inversa samvariationen mellan Storbritanniens och Amerikas konjunkturer. Wilkinson framkastar – närmast som ett forskningsuppdrag – att Sverige genom att exporten var starkt inriktad mot England skulle dragas in i de brittiska konjunkturcyklerna och därigenom också få en invers konjunkturutveckling i förhållande till USA. Ett sådant samband hade emellertid redan två år tidigare avvisats av JOHN A. TOMASKE. Tomaske disputerade på en opublicerad avhandling, vars huvudresultat redovisas i *Journal of Economic History*, 25. 1965.

slut – är emellertid hans val av faktorer nästan helt hämtade från makroplanet. Faktorerna har sannolikt analyserats fram genom samvariationsanalyser av aggregerade tal och de är inte infogade i någon behavioristisk teori, om *hur* individerna påverkas av de utvalda faktorerna.

Sedda ur mikroteoretikerns synvinkel kan de valda faktorerna te sig ofullständigt beskrivna och trubbiga. Ur denna synvinkel är befolkningsökningskoefficienten som faktor, som kan utlösa ett emigrationsbeslut, en upplevelse av ökad konkurrens om arbetstillfällena men inte ett motiv som kan bli verbaliserat. Strukturförändringar inom den agrara sektorn kan naturligtvis upplevas som arbetslöshet eller minskade arbetstillfällen, men om detta balanseras av andra alternativ blir beslutssituationen komplicerad. Den i framtiden diskonterade inkomstökningen kan kanske framräknas på makronivå, men framträder i vagare former för individen – som förhoppningar, byggda på föreställningar, förmedlade på skiftande vägar.

På samma sätt måste de viktiga faktorerna för tidpunkten för emigrationens verkställighet omskrivas för mikroplanet: hur förmedlades informationen om sysselsättningsmöjligheterna till individerna? Finns det samband mellan dessa variabler och transportkostnader resp. informationsflöde eller opererar de oberoende av varandra i individens värld? Trots en ansats till behavioristisk mikroanalys framstår kopplingen mellan makro- och mikroplanet ännu som ofullständigt utredd.

1970 publicerades ett nytt arbete av Wilkinson, där han utvidgar undersökningen av emigrationen till andra länder än Sverige: Danmark, Tyskland, Storbritannien, Ryssland och Frankrike.⁵⁰

⁵⁰ M. WILKINSON, »European Migration to the United States: an Econometric Analysis of Aggregate Labor Supply and Demand» i *Review of Economics and Statistics*, LII: 3, 1970. I bibliografin åberopar han ett förberett arbete, som ännu ej publicerats, »Population Growth and Movement: An Econometric Study of the United States and Sweden».

Wilkinsons nya arbete visar, att de skilda europeiska ländernas arbetskraft icke svarade likartat på de amerikanska konjunkturerna utan att ekonomiska förhållanden i de olika länderna var avgörande för variationer i migrationsvolymen. Därmed är en hörnsten i den Kuznetz-Easterlinska argumentationen undanryckt. Men åtskilligt arbete återstår inom de olika ländernas emigrationsforskning, innan Wilkinsons resultat kan betraktas som säkerställt.

Metodiskt sett skiljer sig hans nya modell inte väsentligt från den äldre, men den är bättre teoretiskt underbyggd. Fortfarande utnyttjar han industriell »output» som en förklarande faktor, medan skillnader i reallönenivå tillmäts större betydelse än tidigare. Individernas beslutssituation beaktas bättre. Otillräcklig information, osäkerhet och brist på medel införs i ekvationen i form av »distributed lag», alltså genom att utflyttningen förutsetts bli eftersläpande i förhållande till stimuli.

Också en annan Harvard-ekonom har prövat en ekonometrisk analys. I en ännu opublicerad uppsats har John M. Quigley undersökt »push» och »pull» i den svenska emigrationen.⁵¹ Quigleys principiellt viktigaste bidrag till diskussionen om den svenska emigrationen är, att han inte opererar med de sammanfattande nationella emigrationssiffrorna utan fördelar dem efter yrkesuppgifter på rurala och urbana grupper. Först sedan detta är gjort, relateras grupperna till jordbruks- resp. industrikonjunkturer. Den väsentliga variabeln i Quigleys modell är reallönenivåernas variationer i USA och Sverige, eftersom reallönerna – enligt Quigley – i 1800-talets arbetsmarknadsläge bäst avspeglar de olika möjligheter som erbjöd sig. Men också andra variabler beaktas: skördeutfallet i Sverige, därför att det influerades på böndernas likviditet; födelseöverskottet i Sverige med

⁵¹ J. M. QUIGLEY, »Swedish Emigration: Push or Pull?» Uppsatsen ingår i produktionen vid National Bureau of Economic Research. Jag står i tacksamhetsskuld till John Quigley för hans generositet att låta mig utnyttja hans manuskript, som kommer att publiceras i *Quarterly Journal of Economics*.

26 års eftersläpning för att infånga årsgruppernas växlande storlek vid inträdet på arbetsmarknaden; föregående års emigration för att påvisa den kvardröjande effekten av uppskjuten verkställighet av ett emigrationsbeslut. Denna multivariata modell innebär ett närmande till historiska forskningar på mikronivån, där ett stort antal faktorer kan beaktas.

Resultatet av Quigleys analys är, att de svenska ekonomiska förhållandena spelade en väl så stor roll för den svenska utvandringens volymförändringar som de amerikanska. Men Quigley går ett steg längre. Med hjälp av sin modell prövar han en »counterfactual proposition», som Gustav Sundbärg en gång ställde, då han hävdade, att *om* svensk industrialisering börjat tjugo år tidigare, så hade den svenska emigrationen aldrig blivit annat än en betydelslös flyttningsrörelse. Hypotesen kan till fullo bekräftas, om industrialiseringsfaktorn fasförskjutes med 20 år, medan övriga variabler förutsättes vara oförändrade. Genom detta metodiska grepp uppfylles ett ofta åberopat kriterium på en teoris hållfasthet, nämligen att den är användbar för förutsägelser.

Gemensamt för de här relaterade ekonometriska studierna är, att de ökar antalet faktorer som bör användas, då emigrationens orsaker skall fastställas. Tekniken erbjuder möjligheter att inbördes jämföra de olika faktorernas »förklarande kraft». I bägge fallen har en förskjutning skett från accentueringen av »pull» till favör för »push». Uppenbart är, att dessa nya och mera komplicerade modeller givit ett resultat, som står betydligt närmare de uppfattningar som historiker gjort gällande. Samtidigt måste det understrykas, att de förklarande faktorerna så gott som helt är hämtade från det ekonomiska makroplanet. Anknytningen till mikronivån är teoretisk och framträder egentligen endast i form av explicit formulerade förutsättningar för modellerna.

Vilket värde har då de ekonomiska emigrationsmodellerna för historisk emigrationsforskning?

Frågan skall besvaras i två avsnitt – först genom en kritisk granskning av hur modellerna mottagits och utnyttjats av den historiska forskningen; därefter genom en mera programmatisk diskussion av, vilka möjligheter vi har att utnyttja makroplanet teorier på et fruktbart sätt på den mikronivå, där historikern traditionellt arbetar.

4

Den första vetenskapligt underbyggda framställningen av emigrationen i Norden är den stora svenska emigrationsutredningen, som bär statistikern Gustav Sundbärgs signatur.⁵² Sundbärg redovisade sociala och ekonomiska bakgrundsfaktorer för emigrationen, strukturen i emigrantgrupperna på olika aggregationsnivå och motiven för individuella emigrationsbeslut, insamlade genom intervjuer. Resultatet blev en på omfattande statistik baserad redovisning, där framställningen är mera deskriptiv än analytisk. Individuella öden presenteras, men den slutliga sammanfattningen och avvägningen ligger på en hög generaliseringsnivå. Den ekonomiska modell för emigrationens volymförändringar, som Gustav Steffen utarbetat för Emigrationsutredningens räkning, är visserligen utnyttjad, men man kan knappast säga, att Sundbärg drog de fulla konsekvenserna av modellen. Om så skett, borde större utrymme ha ägnats åt industrialiseringen, skilda lönenivåer i Sverige och USA och de kontakter mellan USA och Sverige, som utlöste den s.k. konjunkturutvandringen.⁵³

Sundbärgs emigrationspanorama innehöll viktiga synpunkter och iakttagelser rörande emigrationens orsaker och förlopp, som försett flera generationer historiker med fakta och förklaringar

⁵² Emigrationsutredningen. Betänkande jämte bilagor. 1907–1913. Om utredningen se F. D. SCOTT, »The Study of the Effects of Emigration» i *Scandinavian Economic History Review*, VIII, 1960.

⁵³ Se ovan s. 9.

till emigrationshistorien. Harry Jeromes 1926 publicerade emigrationsmodell påverkade knappast historikerna på något mera fundamentalt sätt: man erkände något förstrött det berättigade i hans påståenden men behöll samtidigt kontakten med de bakgrundsfaktorer, som Jerome klassificerat som »push». Inte heller Dorothy Swaine Thomas' modell införlivades i de svenska historikernas idévärld, möjligen beroende på att intresset för emigrationen var ytterst svalt bland de svenska forskarna.

Inte heller amerikanska arbeten rörande svensk emigration influerades av ekonomiska modeller. Florence E. Jansons arbete vilar fast på emigrationsutredningens grund och adderar historiskt källmaterial men ingen ny analysmetod.⁵⁴ John F. Lindberg synes vara influerad av socialantropologernas arbetsmetoder och lägger stor vikt vid gruppattityder och beteendemönster. Men han prövar inte mera ingående ekonomernas modeller.⁵⁵ Där emot gör han periodbestämningar av emigrationens förlopp, som blivit mönsterbildande för sociologiska emigrationsmodeller. Bägge författarna arbetar från en makronivå men söker liksom Sundbärg differentiera sociala klasser och geografiska eller ekonomiska subgrupper.

Ett metodiskt mera renodlat historiskt grepp med utgångspunkt från det individuella och unika redovisar George M. Stephenson i sitt arbete *The Religious Aspects of Swedish Immigration*.⁵⁶ Stephenson är medveten om att någon statistik över religiöst betingad emigration aldrig kan upprättas. Enstaka individers uttalade motiv ges i stället, mot bakgrund av en starkt kritisk beskrivning av den svenska statskyrkan, en mera generell innebörd. Den svenska emigrationen ses som en reaktion mot religiös intolerans i hemlandet.

⁵⁴ F. E. JANSON, *The Background of Swedish Immigration, 1840–1930*. 1931.

⁵⁵ JOHN F. LINDBERG, *The Background of Swedish Emigration*. 1930.

⁵⁶ G. M. STEPHENSON, *The Religious Aspects of Swedish Immigration. A study of immigrant churches*. 1932.

I Stephensons framställning är Jeromes ekonomiska modell helt utanför synranden. Hans egna synpunkter konfronteras endast sällan med ekonomiska faktorer i USA eller i Sverige. Modern forskning har företagit en sådan konfrontation och funnit, att något generellt samband mellan emigration och religion inte kan påvisas.⁵⁷ Historikerns erfarenheter från individuella beslut sammanfaller således icke med de ekonomiska förklaringsmodellernas resultat.

Ett likartat läge – ur metodologisk synpunkt sett – har uppstått vid behandlingen av den tidiga tyska emigrationen. Några prominenta tyska politiker av liberal färg emigrerade efter den misslyckade revolutionen 1848 och den samtidiga massemigrationen tolkas ofta – genom en otillåten generalisering – som en politiskt betingad utvandring.⁵⁸ Modern forskning har även här kunnat visa, att de ekonomiska faktorerna varit helt utslagsgivande. De enstaka fallens motiv kan ej generaliseras till att gälla »alla» eller »de flesta».

Den forskningsinriktning, som har sina rötter i historia och utnyttjar historisk metod, fick i Skandinavien sitt mest helgjutna uttryck i Ingrid Semmingsens arbete *Veien mot vest*.⁵⁹

Huvuddelen av Semmingsens framställning är historisk-deskriptiv, baserad på ett mycket omfattande källmaterial. Framställningen anknyter till individuella öden men tappar aldrig totalgruppen ur sikte. Regionala och sociala subgrupper ägnas stort utrymme. Historikerns målsättning att skildra »alla krafters spel» är uppnådd i en välbalanserad skildring, där emigra-

⁵⁷ S. CARLSSON, »Frikyrkighet och emigration. Ett bidrag» i *Kyrka, folk, stat*. 1967. Däremot kan naturligtvis inte religionen fränkännas betydelse som emigrationsmotiv i individuella fall och i specifika situationer.

⁵⁸ Se t.ex. C. WITTE, *Refugees of Revolution*. 1952. A. E. ZUCKER, *The Forty-eighters. Political refugees of the German Revolution of 1848*. 1967. För konfrontationen med ekonomiska realiteter svarar bl.a. M. WALKER, *Germany and the Emigration 1816–1885*. 1964. Se även EASTERLIN, a.a., 1968, s. 35.

⁵⁹ Den första volymen, som behandlade perioden 1825–1865, publicerades 1941. Den andra, vetenskapligt sett tyngre vägande, utkom 1950.

tionens orsaker över- och underordnas med den tränade forskarens suveräna handlag.⁶⁰

Ur den synpunkt, som här anlagts, är det sista, analyserande kapitlet det mest givande. I detta tar Ingrid Semmingsen upp tre mera generella problem: emigrationens strukturförändringar, emigrationens volymförändringar och emigrationen som ett sekulärt trendfenomen. Det är främst de två senare aspekterna, som här har intresse.⁶¹

Harry Jeromes emigrationsmodell hade fått särskild aktualitet i Norge, där ekonomen och statistikern Arne Skaug prövat teorierna på norskt material och funnit god överensstämmelse.⁶² Ingrid Semmingsen godtar själva föreställningen om »push» och »pull», men anför två reservationer av principiellt intresse. Den första gäller modellens teknik med den eliminerade långtidstrenden, den andra gäller makromodellens oförmåga att tillgodose variationer på lokal nivå. Med hjälp av sitt historiska material kan hon konkret visa på tillfällena, då antingen tekniken eller de sammanlagda talen leder till felaktiga slutsatser, om metoden tillämpas på mindre enheter än den makroskala, där Jerome arbetade.

I stort sett accepterade Semmingsen de ekonomiska förklaringarna. När det gäller de *korta* svängningarna i utvandringsskurvan, måste de amerikanska konjunkturerna tillmätas ett dominerande inflytande. Semmingsen stannar emellertid inte vid detta. Hon ställer också frågan om *hur* de norska presumtiva emigranterna nåddes av impulser från amerikanska konjunk-

⁶⁰ En intressant vetenskapsteoretisk analys av Ingrid Semmingsens orsaksförklaringar har framlagts av O. DAHL, Om årsaksproblemer i historisk forskning. 1956.

⁶¹ I det första avsnittet arbetar Ingrid Semmingsen med en förklaringsmodell, som vi idag närmast skulle kalla system-teoretisk. Jag hoppas få återkomma till detta avsnitt i en granskning av andra migrationsmodeller än de ekonomiska.

⁶² A. SKAUG, Fluctuations in Emigration from Norway. Stencil 1932. Skaugs reservationer gäller främst svårigheten att få fram norskt material, som kan motsvara det amerikanska, när det gäller att objektivt mäta konjunkturen.

turer. Hon förutskickar nämligen, att de s.k. »prepaid tickets» till sitt antal var beroende av de amerikanska konjunkturerna samtidigt som brev och rapporter gav information, som reflekterade konjunkturerna i USA. Tyvärr underbyggdes inte dessa uttalanden av undersökningar i empiriskt material, men de behåller sitt värde som förklarande hjälphypoteser.

När det gäller att förklara den sekulära trenden i utvandringskurvan, påpekar Ingrid Semmingsen, att denna märkligt nog *sammanfaller* med en stegring i levnadsstandard, lönenivå, industrialisering och demokratisering. Men den sammanfaller också med en stegring av befolkningstalet och här finner hon roten till hela emigrationsfenomenet: arbetsmarknaden expanderade inte snabbt nog för att suga upp varje ny, växande årskull. Förklaringen ligger nära den Gustav Sundbärg kom fram till för den svenska emigrationens del. Även denna faktor ligger emellertid inom ramen för de ekonomiska förklaringarna.

Det är alltså uppenbart, att historikerna även utan att vara släviskt bundna av ekonomernas modeller kommit fram till slutsatsen, att ekonomiska faktorer dominerade den europeiska emigrationen till USA. Därmed uppstår frågan, om historikerna fortsättningsvis kunde arbeta utan att successivt konfrontera sina forskningar med den ekonomiska teorin. Frågan har en större räckvidd: den deskriptiva historiens förhållande till den samhällsvetenskapliga teoribildningen framstår allt mer som 60-talets metodologiska nyckelfråga.⁶³

I svensk forskning formulerades problemet mest militant av Oscar Bjurling i en introduktionsbok från 1966.⁶⁴ Bjurling framhävde den ekonom-historiska forskningens intima beroende av

⁶³ Se härom t.ex. S. BJÖRKLUND, »Dikt och vetande i historieskrivningen» i Scandia, 31. 1965. B. ODÉN, »Historiens plats i samfundsforskningen» samt följdartiklar i Statsvetenskaplig tidskrift. 1968.

⁶⁴ O. BJURLING, Att studera ekonomisk och social historia. En introduktion. 1966.

ekonomisk teori, samtidigt som de politiska historikernas möjligheter att utnyttja sådan teori bedömdes som små. En skickligt genomförd undersökning av ett immigrationsförlopp i enlighet med denna maxim har nyligen publicerats av Rolf Ohlsson.⁶⁵ Framställningen är – på något enda undantag när – befriad från de element, som man traditionellt förknippat med historisk forskning, och framstår som en rent ekonometrisk studie, utgående från vissa behavioristiska antaganden.

Historikernas konfrontation med teori har emellertid inte bara skett genom import av synpunkter från angränsande ämnen. Även inom ämnet »historia» har intresset för vetenskapsteori ökat. Den forskare som svarar för de avgörande impulserna är Ottar Dahl och det är symptomatiskt, att han var den förste, som tog upp den ekonomiska migrationsmodellen till allvarlig prövning. Detta skedde i en skarpsinnig liten not i *Om årsaksproblemer i historisk forskning*, där han riktade en logisk kritik mot metaforen »pull/push». Dahl påvisade föreställningens fundamentalt logiska oklarhet. Varken »pull» eller »push» kan ensamt verka. Det verksamma elementet är *relationen* mellan förhållandena i de två länderna. Av detta följer, att »pull» och »push» är två olika utgångspunkter för en och samma sak – differensen.⁶⁶

Dahl gick på logiska grunder ännu ett steg längre: han underströk, att det avgörande i själva verket inte är de konjunktioner, som vi kan mäta objektivt, utan folks uppfattning om hur »tiderna» var och hur de skulle utveckla sig.

Överförd i den begreppsapparat, som här använts, betyder det att Ottar Dahl underströk betydelsen av kontakt med mikro-nivån och att han förordade ett behavioristiskt grepp på problemställningen. Hans synpunkter sammanfaller nära med de teoretiska aspekter, som framlagts av moderna ekonomer: mig-

⁶⁵ R. OHLSSON, »Economic Fluctuations and Immigration to Sweden 1945-1967» i *Economy and History*, XIII, 1970.

⁶⁶ Om årsaksproblemer i historisk forskning (1956) s. 157 not 73.

ration är ett resultat av individuella kalkyler beträffande det förväntade värdet av alternativa inkomstströmmar. Viktigare än att mäta den »objektiva» omvärlden är att mäta den »subjektiva» omvärld, som individens handlande är relaterat till.

Den teoretiskt orienterade forskningen – både den ekonomiska och den historiska – har under efterkrigstiden flyttat focus från makronivån till mikronivån. Därmed närmar man sig den nivå, där den praktiskt arbetande historikern vanligen söker sina data. Ett ställningstagande ter sig därmed alltmer ofrånkomligt.

Den svenska emigrationshistorien för äldre perioder har oftast varit föremål för forskning inom ämnet historia, icke inom ekonomisk historia. Forskare i Uppsala, Lund och Köpenhamn publicerade uppsatser, som ställde nya problem i anslutning till diskussionen om emigrationens förlopp.⁶⁷ Främst efterlystes mera nyanserade orsaksförklaringar. Huvudparten av forskningarna har under senare år planlagts och letts av Sune Åkerman inom ramen för den Amerikanska avdelningen vid Uppsala universitets historiska institution. Ett intimt nordiskt samarbete har inletts. Det är naturligt, att denna expanderande och vitala forskningsgrupp också förr eller senare måste ta ställning till problemet om de ekonomiska modellerna i det historiska forskningsarbetet. Konfrontationen fick sitt mest pregnanta uttryck i en volym, utsänd 1970 från Uppsala under titeln *Nordic emigration*. Ungefär samtidigt publicerade Fred Nilsson sin avhandling *Emigrationen från Stockholm till Nordamerika*

⁶⁷ En stimulerande faktor var F. Thistlethwaites föredrag på stockholmskongressen 1960. Se vidare K. G. HILDEBRAND, *Opportunities in the Study of Swedish Immigration as Seen from Sweden* i *Swedish Pioneer Historical Quarterly*, 1962; B. ODÉN i *Historisk tidskrift* 1963; K. HVIDT, *Danish Emigration Prior to 1914*, *Scandinavian Economic History Review*, 1966. S. CARLSSON, *Emigrationen från Småland och Öland 1861–1930* i *Historielärarnas förenings årsskrift* 1966–67. *Nordic emigration. Research conference in Uppsala. Sept. 1969*. *Emigrationsforskningsgruppen vid Historiska institutionen i Uppsala meddelande* nr 1, 1970.

1880–1893, där en exkurs är ägnad de ekonomiska emigrationsmodellerna. Huvudintrycket är, att historikerna ställer sig tämligen kritiska till de ekonomiska teoretikerna. Det är därför angeläget att granska, på vilka premisser man intar en sådan ståndpunkt.

Den »historiska» kritiken mot »konjunkturförklaringarna» följer huvudsakligen två linjer. Dels framhåller man, att det använda källmaterialet inte är bärkraftigt, dels att de ekonomiska förklaringarna är otillräckliga för att förklara väsentliga problem i emigrationens historia.⁶⁸

5

Kritiken från historikernas sida mot det amerikanska källmaterialet utgår från en av Kristian Hvidt presenterad diskrepans mellan olika länders utvandringsstatistik och motsvarande uppgifter i den amerikanska invandringsstatistiken.⁶⁹ I anslutning till Brinley Thomas hävdade han, att de amerikanska invandrings-siffrorna är svaga som historiska källor. I den efterföljande diskussionen framhövdes andra fel: nationaliteten kan vara felaktigt angiven och invandringen över Kanada är oregistrerad. I Fred Nilssons avhandling återkommer kritiken: registreringen i Castle Garden är summarisk och man kan därför ifrågasätta tillförlitligheten i de data Jerome arbetar med, när han redovisar de årliga fluktuationerna i invandringsvolymen.⁷⁰

Emigrationshistorikernas kritik av det skandinaviska källmaterialet är också skarp. Kristian Hvidt förkastar Adolph Jensens

⁶⁸ Den efterföljande diskussionen kom främst att röra *andra* möjligheter att förklara förändringar i emigrationsvolymen: tekniska innovationer, urbanisering, inre migration och spridning av information. Då emellertid inte något försök gjordes att infoga dessa faktorer i en modell, lämnas de här utanför diskussionen, även om de är klart relevanta för problemställningen.

⁶⁹ K. HVIDT, »American and Nordic Source Material» i *Nordic Emigration* 1969. Se även referatet av den efterföljande diskussionen.

⁷⁰ NILSSON, a.a., s. 257.

källkritik av det skandinaviska materialet genom att underkända kontrollmaterialet – den amerikanska invandringsstatistiken med dess genomgående högre uppgifter.⁷¹ Vidare påpekar han, att den typ av källkritik, som utgår från statistisk kritik av folkräkningar, inte tillåter kontroll av de år, som ligger mellan räkningarna och således inte säkerställer variationerna mellan olika år.

Från svensk sida granskades den officiella svenska emigrationsstatistiken, som länge åtnjutit internationellt anseende för sin pålitlighet. Ingrid Eriksson gjorde en jämförelse mellan den officiella statistikens emigrationstal för 1874 (baserade på prästernas insända rapporter) och skeppslistorna för samma år från de hamnar, där de svenska emigranterna embarkerade (baserade på agenternas uppgifter till passpolisen). Hon kom till slutsatsen, att de officiella emigrationstalen måste höjas med åtminstone 40 % för detta år. Slutsatsen skulle kunna få förödande verkningar för svensk emigrationsforskning på makroplanet, om det skulle visa sig, att den äger generell giltighet.

Fred Nilsson accepterade Ingrid Erikssons resultat och hävdade, att vi måste räkna med en mycket stor oredovisad utvandring under de första åren av 1870-talet. Han fortsätter: »Om det skulle visa sig, att volymen av de oredovisade (emigranterna) starkt varierar under olika år, innebär detta, att den reella utvandringskurvan finge ett delvis annat utseende. Därmed skulle de ekonomiskt inriktade forskarna tvingas revidera sina beräkningar beträffande de årliga konjunkturförändringarnas roll för emigrationen.»⁷² Liknande tankegångar framförde Kristian Hvidt. Han antar rent hypotetiskt, att ett beräknat fel på 20 % mellan två folkräkningar kan betyda, att felet ett år är 4 % och ett följande 25 %. »Thus we might be led to false conclu-

⁷¹ JENSENS materialkritik genomfördes i en uppsats i volymen *International Migrations*, II. 1931.

⁷² NILSSON, a.a., s. 257.

sions in examining what Brinley Thomas calls the minor secular fluctuations.»⁷³

Uttalanden av detta slag är knappast övertygande. Så länge inga argument – vare sig teoretiska eller empiriska – framlagts för att den oredovisade emigrationens procenttal varierar fullständigt godtyckligt och i sådan grad, att relationsförhållandena avsevärt förrycks, så länge måste hela resonemanget hänföras till de luftiga gissningar, som knappast för forskningen framåt. Det väsentliga är om historikerna genom sin källkritik kan anvisa nya vägar till kontroll av materialet.

Det är svårt att föreställa sig, att Ingrid Erikssons kontrollmetod, baserad på persondata, skulle kunna utföras i sådan skala, att den svenska emigrationsstatistiken skulle kunna kontrolleras i sin helhet. Under alla förhållanden skulle det innebära en orimlig kostnad. Ett sådant förslag har heller inte framförts. Den på aggregerade data byggda metoden, som anger ett »fel» om 40 % i den svenska statistiken 1874, är snabbare framkomlig men förutsätter att speciell uppmärksamhet ägnas problemet om etapputvandringen över grannländerna – en utvandring icke omedelbart jämförbar med »avgångshamnsutvandring».⁷⁴

Emigrationsgruppen sammanfattade sina synpunkter med följande uttalande: »The conclusion of the discussion was that we have to try to compare and combine the different sources in order to provide better statistics. We cannot expect to achieve perfect figures, but our aim must be to improve the statistics on

⁷³ HVIDT i *Nordic Emigration*, s. 11.

⁷⁴ Ingrid Eriksson gör även gällande, att den samlade siffran för emigranter i skeppslistorna bör utökas med de emigranter som endast finns i prästernas listor och icke i skeppslistorna. Detta är knappast korrekt, eftersom prästernas listor här upptar namnen på dem som haft för avsikt att utvandra men ej satt sin tanke i verket. En annan omständighet som verkar besvärande för skeppslistornas reliabilitet är svårigheten att avgränsa resande från emigranter.

both sides of the Atlantic. These problems have been ignored and passed over too easily by earlier research.»

Med detta uttalande gör emellertid historikerna knappast rättvisa åt ekonomernas insatser. Redan Harry Jerome ägnade stor uppmärksamhet åt felkällorna i den amerikanska invandringsstatistiken, men framhåller, att även om dessa fel är relevanta i vissa sammanhang, så är de icke stora nog för att kunna inverka på studiet av cykliska variationer.⁷⁵

Brinley Thomas behandlade de engelska passagerarlistorna och de amerikanska invandringslistorna och utarbetade metoder för att kontrollera de för hans frågeställningar intressanta decennieemigrationstalen med hjälp av oberoende material. Thomas konkluderade, att även om materialet har svagheter, så är originaldata inte missvisande som en mätare för förändringar i migrationsströmmen över tid.⁷⁶

Simon Kuznets och Ernest Rubin ägnade en stor del av utrymmet i sitt arbete *Immigration and the Foreign Born* åt en kritisk granskning av immigrationsstatistiken. Som kontrollmaterial användes censusstatistiken över de utlandsfödda, relaterad till statistiska beräkningar av de »förväntade» utlandsfödda.⁷⁷ Trots att de bägge forskarna är starkt medvetna om felen och redovisar flera sådana fel, som också historiker nu framhäver, kommer de till slutsatsen, att även om de årliga invandrings- och utvandringssiffrorna är alltför låga, så bör detta fel inte vara större än att det inte influerar på de stora linjerna i invandringskurvan.

Historikernas och ekonomernas inställning till det emigrationsstatistiska materialet är således fundamentalt olika, trots att bägge parter är lika medvetna om källmaterialets svagheter. Historikerna tillmäter de fel, som kan inringas från mikronivån

⁷⁵ JEROME, a.a., s. 29 ff.

⁷⁶ THOMAS, a.a., s. 35 ff.

⁷⁷ KUZNETS-RUBIN, a.a., avsnitt III.

genom studium av varje individ i populationen, obegränsade möjligheter att fullständigt ändra på de aggregerade siffrorna, men de underlåter att ställa frågan, om bortfallen är systematiska eller slumpmässiga, dvs. vilka följderna av bortfallet blir för källans kvalitet. Inte heller relaterar de kritiken till bestämda frågeställningar utan de ger den en absolut räckvidd. Ekonomerna analyserar de aggregerade siffrorna med statistiska metoder, men de avstår i regel från att kommentera, vilken effekt de iakttaga felen kan få, om frågeställningarna förändras eller aggregationsnivån sänks.⁷⁸ Historikernas kritik framstår i sin hittillsvarande form som negativ – makronivåns siffror är undermåliga. Om detta är riktigt, skulle vi vara berövade möjligheten att studera emigrationen som ett makroproblem. Ekonomernas kritik är positiv – de aggregerade talen är trots allt användbara i det sammanhang, där de brukas, nämligen för mätning av cykliska variationer.

Jag tror, att vi med detta konstaterande nått en fundamental punkt i kontroversen mellan ett historiskt och ett ekonomiskt-teoretiskt betraktelsesätt. Motsatsställningen är inte begränsad till detta speciella tillfälle. Den är av betydligt mera djupgående natur och framträder bl.a. som en skiljelinje mellan traditionell och »ny» ekonomisk historia. Lennart Jörberg har introducerat tankegången i en uppmärksammas recension (av Jörn Svenssons avhandling) i *Historisk tidskrift* 1967 och han och C. A. Nilsson markerar ett visst avståndstagande från »onödig källkritik» av tidsserier i en nyligen publicerad polemik i samma tidskrift (av Bernt Schillers och min lärobok i kvantitativa metoder). Jag har också mött attityden klart formulerad i en kon-

⁷⁸ Kritiska undersökningar av migrationsstatistiken har genomförts dels i FN:s, dels i ILO:s regi. Som regel berörs här främst metodiska problem med anknytning till modern statistik. Se dock för äldre perioder *International Migrations*, utg. I. FERENCZI och W. F. WILLCOX. 1929, 1931. En sammanfattning ger historikern THISTLETHWAITE (a.a., s. 37 f.), som tycks beredd att acceptera statistiken för de stora linjernas vidkommande.

ferensdiskussion med sociologen Erik Allardt. Kanske kan samhällsforskarnas ståndpunkt formuleras så, att den historiska källkritiken inte fungerar tillfredsställande, när den riktas mot de stora talen i serier på makronivå. Historikerna anses överdriva räckvidden av de fel, som framtagits vid kontroll av källmaterialet, och försumma att använda sofistikerad statistisk metod.⁷⁹

Det är svårt att uppfatta denna motsättning som principiell. Samhällsvetenskapliga forskare avvisar inte i princip behovet av kontroll av materialet. I själva verket borde de ha god hjälp av att införa källkritiska spelregler i *sin* kritik av rådata. Statistikerna har börjat bli medvetna om denna möjlighet till tvärvetenskapligt samarbete. Men om historikerna effektivt skall kunna bidra till att säkerställa historiskt-statistiskt material, så krävs det, att de anvisar användbara metoder för testning av stora serier. För historikernas del heter metoden källkritik, men kritiken kan inte riktas mot hela det väldiga materialet utan att man tillämpar en prioritering. Och den prioriteringen måste göras med ledning av problemställningarna.

Valet av problemställningar kan göras antingen på makronivå eller på mikronivå. På mikronivå betyder det, att undersökningsområdet avgränsas så hårt, att forskaren kan ha ständig »kontakt» med individerna. Detta ger honom möjligheter att källkritiskt behandla materialet genom vad A. E. Christensen kallat konfrontationsmetod.⁸⁰ Inom emigrationsforskningen har denna metod nyligen tillämpats av Fred Nilsson. Andra, liknan-

⁷⁹ Jörbergs uppfattning, att man med statistiska metoder kan testa ekonomiska data och få fram relevanta fakta ur »dåliga material» är dock ännu knappast övertygande exemplifierad.

⁸⁰ Ang. kontroll av individuella data genom konfrontation se A. E. CHRISTENSEN, »Konfrontationsmetoden ved udnyttelse af historisk-statistisk materiale» i *Studier i historisk metode II. Historiens plass i samfunnsforskningen*. 1967. Christensen avvisar den mera samhällsvetenskapliga källkritiken, som PIERRE JEANNIN använt på samma serier i *Revue historique* 1964.

de studier är genomförda men ännu opublicerade.⁸¹ Det är uppenbart, att en källkritik av detta minutiösa slag är nödvändig, när undersökningsområdet inskränkes så mycket, att ett fel eller en uteslutning i materialet starkt inverkar på medelvärdena i gruppen. Problemställningarna i mikrostudier gäller vanligen begränsade grupper beslutssituation, där klassifikation och strukturanalys är det väsentliga hjälpmedlet. I de små populationer det gäller är det självklart, att ett okritiskt behandlat källmaterial kan leda till avsevärda fel i resultaten.

Annorlunda förhåller det sig, om undersökningarna gäller makronivån. En historisk källkritik, baserad på kontroll av individualuppgifter, är i detta fall utesluten. Det vore redan av kostnadsskäl en orimlig uppgift. Vi måste acceptera en källkritik, som riktar sig mot tidsserien som helhet, inte mot de individuella enheterna som ingår i serien.⁸² Det gäller först att genom källkritisk analys fastställa vilken del av serien, som tillkommit under enahanda betingelser och följaktligen representerar en helhet. Nästa uppgift blir att konfrontera stickprov i serien med annat material för att fastställa inte blott felens numerära storlek utan också – och kanske viktigare – de systematiska avvikelser, som ett konstaterat bortfall kan ge upphov till.

Vid en historisk/källkritisk kontroll av de statistiska serier, vilka ekonomerna utnyttjat för sina migrationsstudier, framstår tre olika vägar som framkomliga.

1. *Kritik genom disaggregering.* Principen är, att om en aggregerad kurva beskriver ett förlopp som är överensstämmande

⁸¹ F. NILSSON, Emigrationen från Stockholm, främst Exkurs 2, 3, 4. Se även DENS. i Stockholms stads arkivnämnd och stadsarkiv. Årsberättelse 1965. Bland de opublicerade märks främst stenciler av SIGRID HÖGBERG ang. återinvandringen till Stockholm. Jfr även R. TORSTENDAHL, Rec. av Nilsson i HT, 1971: 1.

⁸² B. ODÉN, »Problem vid användning av historiskt-statistiskt material» i Studier i historisk metode, II. Historiens plass i samfunnsforskningen. 1967. Se även B. SCHILLER–B. ODÉN, Statistik för historiker. 1970.

med det förlopp som beskrivs av de varandra *oberoende* delpopulationerna, som ingår i den, så kan kurvan utnyttjas för teorier. Visar det sig däremot, att delkurvorna beskriver avvikande förlopp, så är förloppet i den sammanlagda kurvan inte användbart för generella slutsatser.⁸³ Vad som kan säkerställas genom denna metod är emellertid endast de relativa förskjutningarna, inte de absoluta talen.⁸⁴

En uppdelning av de aggregerade siffrorna för Nordens emigration kan göras och visar, att de stora dragen i de relativa förändringarna återfinnes i de nordiska ländernas kurvor, trots att insamlingstekniken var olika i de olika länderna.⁸⁵ Behandlar vi det svenska materialet på samma sätt, så visar länssiffrorna samma relativa förskjutningar som totalsiffran för hela landet. Även i så små enheter som församlingar, där tillfälligheter med hänsyn till materialets litenhet borde slå mer, är det frapperande, att toppåren och lågvattensmärkena nästan alltid inträder vid samma tidpunkt. I detta fall rör det sig om tusentals av varandra oberoende rapportörer. Det förefaller inte särskilt meningsfullt att under sådana förhållanden utgå från gissningen, att bortfall i materialet skulle kunna förändra *de relativa förskjutningarna* i emigrationskurvan på ett sådant sätt, att ekonomernas beroende variabel skulle visa sig helt missvisande.

2. *Kritik genom delpopulationer.* Principen är, att man genom kontroll av delarna, som ingår i de aggregerade talen, säkerställer dessa. Eftersom kontroll av samtliga delar är ekonomiskt

⁸³ I historiska undersökningar har metoden använts – med negativt resultat – av JÖRN SVENSSON, *Jordbruk och depression 1870–1900*, s. 65–69. 1965.

⁸⁴ Det amerikanska invandringsmaterialet kan icke disaggregeras till *oberoende* delpopulationer annat än genom tidskrävande arbete med ursprungsdata. Angående detta se E. P. HUTCHINSON, *Notes on Immigration Statistics of the United States* i *Journal of the American statistical association*, 53: 1958.

⁸⁵ Materialet presenteras i diagramform i B. ODÉN, »Emigrationen från Norden till Nordamerika under 1800-talet. Aktuella forskningsuppgifter». *Historisk tidskrift* 1963.

omöjlig, kan en teknik med stratifierad sampling användas.⁸⁶ Resultatet äger då giltighet för de aggregerade talen, men självfallet kan det inte äga tillämplighet på enskilda delelement. Ett förslag att genomföra en kontroll av delar, utvalda genom sampling, framfördes vid den historiska metodkonferensen 1966 men har ännu inte genomförts inom emigrationsforskningen.⁸⁷ Där emot har kontroll av valda enheter gjorts.⁸⁸

Metoden har fördelen att inte blott säkerställa relativa förändringar utan också ge besked om systematiska fel i materialet. Ett exempel kan illustrera detta: Sundbärg beräknade på statistisk väg, att den oredovisade nettoemigrationen under 1860-talet uppgick till 20 % (korrigerat värde) av den redovisade. Man utgår vanligen ifrån, att detta fel drabbar alla destinationer jämnt och förklarar felet med individernas obenägenhet att begära flyttningsbetyg. Emigrantförteckningar, jämförda med utflyttningslängder, visar emellertid upp andra och mera besvärande felkällor.⁸⁹ Prästerna har ofta uppfattat »emigrant» som liktydigt med amerikafarare och utesluter utvandrare till andra länder i emigrantförteckningen. Om detta förfaringsätt har mera generell giltighet, skulle det uppstå ett systematiskt bortfall, som innebär, att den oredovisade emigrationen var – relativt sett – mera omfattande för den europeiska än för den amerikanska utvandringen.

⁸⁶ Tekniken med stratifierade sannolikhetsurval har föreslagits av Lennart Jörberg som ett bättre alternativ till den prövning av varje enhet, som Jörn Svensson genomfört. L. JÖRBERG, »Jordbruksstatistik och depression» i *Historisk tidskrift*, 1967.

⁸⁷ B. ODÉN i *Studier i historisk metode*, II. 1967. Vid Uppsalakonferensen framkom inget förslag i denna riktning, men SUNE ÅKERMAN redovisade intentioner av detta slag i de pågående forskningarna i Uppsala (*Historisk tidskrift*, 1970).

⁸⁸ R. JOHANSSON, *Rörligheten i östgötastäderna 1860–1890*. Exkurs. Lic.avhandling 1969 vid Lunds universitet. Om metoden se T. DALENIUS i *Ymer*, 1951.

⁸⁹ B. ODÉN, *Den urbana emigrationen från Sverige 1840–1872* (manuskript), s. 56. R. JOHANSSON, a.a., Exkurs s. 4 ff. Materialet har senare kompletterats genom seminarieuppsatser.

3. *Kritik genom »flödesregistrering»*. Principen går ut på att jämföra en och samma grupp, som befinner sig i rörelse, vid olika »stationer», som bevisligen passerats. Härigenom kan de olika stationernas effektivitet som registreringsinstrument fastställas.

Bland historiker är metoden bäst känd, när det gäller källkritik av material från den internationella varuhandeln och sjöfarten.⁹⁰ En och samma skeppslast följs – om möjligt från exportören över den legala registreringen, fartygskaptenens deklARATION vid passagetull, tulldeklarationen och till slut till importörens räkenskaper. I princip är emigrationsströmmen möjlig att registrera på samma sätt.

Ett pionjärarbete – om än inte i kontrollsyfte – har gjorts av en lokal emigrationsforskningsgrupp i Långasjö.⁹¹ Individuella data för en hel sockens emigranter har insamlats, främst ur utflyttningslängder, skeppslistor och amerikanska kyrkböcker, vilka borde kunna användas för källkritisk bedömning av materialet. Generellare slutsatser kan dragas, så snart fler församlingar hunnit granskas.

Ett arbete i samma riktning och i rent källkritiskt syfte redovisar Ingrid Eriksson vid sin jämförelse av emigranter från två sydsvenska län, som kontrolleras vid avgångshamnarna.⁹² Undersökningar av detta slag borde kunna systematiseras och utvidgas. De möjliga stationerna är svensk folkräkning (=husförhörslängd) → utflyttningslängd → summarisk folkmängdsredogörelse → (agentarkiven torde vara ofullständigt bevarande) → skeppslistor → (rederiarkivens passagerarlistor torde vara ofullständigt bevarade) → amerikanska passager lists → (svensk-amerikanska församlingsböcker har ofullständig registrering och

⁹⁰ Se t.ex. B. ODÉN, »En nederländsk köpman i Erik XIV:s Stockholm» i Vetenskaps-societetens i Lund årsbok, 1961. J. Dow, »A Comparative Note on the Sound Toll Registers, Stockholm Customs Accounts, and Dundee Shipping Lists». *Scandinavian Economic History Review*, XII, 1964.

⁹¹ En Smålandssocken emigrerar. 1967.

⁹² I. ERIKSSON, »Passenger lists and the annual parish reports on emigrants as sources for the study of emigration from Sweden». *Nordic emigration*, 1969.

är ofullständigt bevarade) → amerikanska census och directories (i den mån den ursprungliga gruppen kan identifieras). Viktigare är emellertid att utvidga kontrollen över tid, så att ev. olikheter i registreringen under toppår och under bottenår kan iakttagas.

Fördelen med denna kostnadskrävande metod är, att den tillåter kontroller av serier på aggregerad nivå. En förutsättning är emellertid att de olika seriernas »enhet» efter tidsaxeln noggrant fastställs, så att diskontinuiteter i serierna, beroende på förändrad administrativ praxis, blir klart fastställda.

De här förslagna praktiska metoderna har haft till uppgift att testa de aggregerade siffrornas reliabilitet. Men detta är inte nog. Vi måste också ställa frågan om de aggregerade seriernas validitet. Mäter de verkligen vad vi tror, att de mäter? Även i detta fall har ekonomerna först uppmärksammat problemet.⁹³ Man har t.ex. pekat på att emigrantstatistik, grundad på passregistring, endast noterar avsikt att emigrera, ej själva emigrationshandlingen, och man har understrukt svårigheten att avgränsa emigranter från resande i passagerarliststatistik, vilket medför att man i själva verket mäter ett annat fenomen än det man önskar mäta.

För historiker får validiteten ökad betydelse i komparativ historisk forskning. Och emigrationshistorikerna står uppenbarligen inför stora komparativa uppgifter.⁹⁴ Den mest angelägna är jämförelser mellan de nordiska ländernas emigration. Men är materialet kommensurbelt? Frågan ställdes 1963 och synes fortfarande vara obesvarad.⁹⁵

En kontroll av relevansen i de statistiska serier, som utnyttjas

⁹³ Se t.ex. *Problems of Migration Statistics*. 1949.

⁹⁴ THISTLETHWAITE, a.a. S. ÅKERMAN i Preface, *Nordic emigration*.

⁹⁵ B. ODÉN, »Emigrationen från Norden till Nordamerika under 1800-talet. Aktuella forskningsuppgifter» i *Historisk tidskrift* 1963, s. 271 f. Jfr diskussionen i *Nordic emigration*, 1970.

i ekonomiska modeller på makronivå, måste gälla struktur, inte i första hand bortfall och antal. Validitetskontrollen kommer att ställa forskarna inför stora problem och så vitt jag förstår kan de bara lösas av forskare, som är beredda att arbeta med individuella data.

Granskningen av historikernas kritik av ekonomernas källmaterial leder fram till slutsatsen, att den *hittills* inte förmått prestera argument som allvarligt kan ifrågasätta ekonomernas möjligheter att använda statistiken med tillfredsställande resultat. Men mycket arbete pågår eller planeras. Om källkritiken appliceras på strategiskt viktiga punkter, kan den få större räckvidd. Man instämmer gärna i den engelska emigranthistorikern Charlotte Ericksons i Uppsala uttalade förhoppning, att historikerna skall kunna dra fram mer och säkrare material, som kan hjälpa ekonomerna att bygga bättre modeller. Men förutsättningen för att detta tidsödande och otacksamma arbete skall bli fruktbart är, att historikerna relaterar sin källkritik till de problemställningar, som med hänsyn till emigrationsforskningens nuvarande läge framstår som mest väsentliga.

6

Metodiskt intressantare är den kritik, som historikerna riktar mot de ekonomiska modellernas bristande förmåga att förklara emigrationen. Klarast kommer kritiken till uttryck i Fred Nilssons tidigare nämnda avhandling. Efter en skarp vidräkning, främst med Dorothy Thomas' arbete, konkluderar Nilsson, att »den ekonomiska förklaringsmodellen, såsom den hittills utformats och tillämpats, inte tillfredsställande kan ge svar på frågan om push- och pullfaktorernas inbördes betydelse för emigrationen». De ekonomiskt inriktade forskarna kan med sin begreppsapparat blott förklara »de ekonomiska ytfenomenens betydelse för tillfälliga variationer i emigrationsströmmen». I stället hänvisar han till intensivstudier av skilda gruppers sociala och eko-

nomiska förhållanden i olika typer av migrationsdistrikt. Översatt till det här använda analyspråket betyder det, att Nilsson vill flytta fokus från makroplanet till mikroplanet.

Nilssons invändningar mot de ekonomiska förklaringsmodellerna avser endast att vara »ett anspråkslöst bidrag till en ökad nyansering av hithörande frågeställningar». Slutsatserna är emellertid så negativa gentemot de ekonomiska modellerna, att den frågan måste ställas: är Nilssons kritik berättigad? Är den riktad mot enskilda forskares individuella misstag eller är den riktad mot en forskningstradition?

Nilssons första invändning gäller, att ekonomernas konjunkturberäkningar är »aggregat av ofta motstridiga iakttagelser på olika näringsområden i skilda regioner».¹ Uppfattningen baseras bl.a. på det faktum, att det under åren 1889–93 i Sverige förelåg ej synkroniserade konjunkturer inom jordbruksnäringen och inom några branscher av industrisektorn. Vidare anses oenighet råda om de amerikanska konjunkturerna. Nilsson hävdar därför, att konjunkturcykliska beräkningar säger »föga om hur olika grupper inom landet upplevde sin konkreta ekonomiska och sociala situation».

Anmärkningen är knappast träffande. Ekonomerna understryker själva att konjunkturcyklerna är ett aggregerat värde och att de enskilda tidsserierna varierar avvikande från varandra. Därmed är ju självklart, att de samlade värdena inte automatiskt äger giltighet för bedömning av enskilda branscher, enstaka regioner och socioekonomiska grupper. De amerikanska konjunkturerna är vidare ett av de mest studerade fenomenen i amerikansk ekonomi och någon oenighet av den innebörd Nilsson antyder är svår att upptäcka i den moderna konjunkturforskningen. Problemet att mäta konjunkturerna ligger, så vitt jag förstår, på ett helt annat plan: det är svårt att i USA finna

¹ NILSSON, a.a., s. 255 f. R. TORSTENDAHL'S i sammanhanget viktiga recension av Nilssons arbete (i HT, 1971: 1) blev tillgänglig för mig först i denna uppsats korrekturstadium.

tillräckligt långa och pålitliga tidsserier för de fenomen, som främst borde ha relevans för emigrationsforskningen. Detta gäller i än högre grad de europeiska länderna.

I detta forskningsläge har ekonomerna vänt sin uppmärksamhet mot interdependensen mellan olika fenomen och sökt fastställa samvariationen mellan olika tidsserier. Empiriska studier av samband mellan ekonomiska och sociala fenomen har lagt grunden för en teoribildning, som i sina centrala delar får anses ha karaktär av ett paradigm, av en allmänt erkänd, övergripande teori.

Flera av elementen i denna teori har klar relevans för individens ekonomiska och sociala situation: arbetslöshet och efterfrågan på arbetskraft, löneökningar och lönesänkningar, konsumtionsvarupriser och reallöneändringar.² Med teorins hjälp har man alltså möjlighet att utnyttja serier som substitut för sådana som är mera relevanta för modellen.

Det är mot bakgrund av denna starkt teoretiska konjunkturforskning som Nilssons kritik av de ekonomiska modellernas användning av byggnadsindustriindex måste ses. Nilsson menar, att en korrelation mellan uppgång i en industrisektor och ökad invandring icke är ett uttryck för att en pull-faktor varit i verksamhet. Som exempel framhävs den amerikanska anläggningsindustrin. Nilsson menar, att om man skall acceptera en samvariation som ett bevis för attraktion, så fordras dels att byggnadsindustrin verkligen attraherat svenska byggnadsarbetare, dels att man kan påvisa, att emigranterna verkligen hamnat i den amerikanska anläggningsindustrin.³ Är dessa villkor befo-gade?

Det är otvivelaktigt så, att byggnadsindustriindex spelat stor roll i ekonomernas studier av migration och ekonomi. Detta har flera orsaker. För det första har det empiriskt visat sig, att bygg-

² Det är närmast ironiskt, att den som klarast ställt problemet om konjunkturcyklernas samvariation med sociala cykler är D. S. THOMAS, *Social aspects on the Business cycle*. 1925.

³ NILSSON, a.a., s. 257.

nadsindustriindex är den indexserie som närmast ansluter till den aggregerade serie, som kallas »business cycles».⁴ Byggnadsindustriindex kan därför bäst fylla funktionen av indikator på s.k. goda och dåliga tider. För det andra var byggnadsindustrin under immigrationsperioden i hög grad öppen för utbildad arbetskraft och blev därför den industri, som känsligast samvarierade med invandringen. För det tredje spelar byggnadsindustrin en fundamental roll i ekonomernas förklaring till emigrationens fasförskjutningar.

De empiriska bevis som Fred Nilsson kräver för att index över byggnadsindustrin skall kunna accepteras som attraherande faktor framstår mot den bakgrunden som helt verklighetsfrämmande. Han förbiser dels att behovet inte gällde utbildad arbetskraft, dels att det förekom en omfattande rörlighet på den amerikanska arbetsmarknaden.⁵ En amerikansk högkonjunktur, som har stegrad byggnadsindustri i städerna som *ett* av de mätbara elementen, medförde dels inflyttning från landsbygd till städer, dels ofta också högkonjunktur på landsbygden, där brist på arbetskraft kunde motverkas både genom ökade löner och genom »värvingar» i utvandringsländerna. En småländsk drängs utvandring till Minnesota till följd av en amerikansk högkonjunktur, mätt i byggnadsbranschindex, är således teoretiskt fullt möjlig. Empirisk prövning borde också kunna ske men är en tidsödande uppgift. De empiriska studier av amerikansk arbetsmarknad som finns tyder dock på att migrationsteoretikernas modell för »chain-migration» ger en bättre överensstämmelse med verkligheten än den modell av direktförflyttning mellan lika arbetsplatser, som Fred Nilsson baserar sina villkor på.

Fred Nilssons huvudinvändning gäller emellertid inte model-

⁴ Ett av de senaste arbetena är M. ABRAMOVITZ, *Evidences of Long Swings in Aggregate Construction since the Civil War*. 1964.

⁵ Det finns en omfattande litteratur om amerikanska migrationsmönster. En god sammanfattning, relaterad till immigrationsproblematiken, ger R. A. EASTERLIN, *Population, Labor Force, and Long Swings in Economic Growth*. 1968.

lernas teknik utan de faktorer, som lämnas obeaktade. Han hävdar, att man vid »koefficient-tänkandet» tappar bort den grundläggande skillnaden mellan den svenska och den amerikanska arbetsmarknaden, nämligen det svenska näringslivets otillräckliga expansionstakt, som inte tillät, att den negativa effekten av befolkningstillväxten upphävdes. Nilsson ansluter här nära till en tankegång, som Ingrid Semmingsen tidigare framfört för Norges vidkommande. Denna anmärkning är sakligt sett helt korrekt. Men den drabbar inte kärnpunkten i ekonomernas modeller. Ekonomerna studerade förändringarna i emigrationsvolymen, inte de konstanta faktorer, som ligger bakom den sekulära trenden. Detta är en annan problemställning, som måste angripas med andra metoder, främst komparativa studier av olika länders sekulära emigrationstrend.⁶ Endast om det är möjligt att visa, att den s.k. konstanta faktorn också varit en variabel, kan invändningen få någon vetenskaplig räckvidd.⁷

Vad ekonomerna vill beskriva med sina modeller är uppenbart inte »den avgörande orsaken till utvandringen». De avser inte heller att få ett mått på hur individen upplevde sin konkreta ekonomiska och sociala situation. Inte heller söker de efter orsaken till varför emigration över huvud taget kom till stånd och varför den upphörde. Vad modellerna avser är att – på makroplanet – fastställa vilka faktorer som haft störst inflytande på emigrationens marginella ändringar. Översatt till mikroplanet betyder det, att man söker fastställa, vilka faktorer som främst påverkade valet av tidpunkten för emigration. Det är inte rimligt att rikta invändningar mot en modell på punkter, som modellen inte avser att täcka. Som principiella invändningar mot den ekonomiska modellen är Nilssons kritik verkningslös.

⁶ Jag är tacksam för viktiga synpunkter på detta problemområde från professor Stein Rokkan.

⁷ En antydning att så är fallet ger ekonomen JOHN A. TOMASKE i ett kort referat av en opublicerad avhandling om svensk emigration. *Journal of Economic History*, 25. 1965.

Analyserar man Fred Nilssons kritik med den begreppsapparat, som här använts, kan de alla återföras till ett bestämt tema: makromodellerna passar inte in på de analyser av mikroplanet, där individens sociala och ekonomiska miljö blir mätbara variabler. Vad Fred Nilsson med rätta efterlyser är studier på mikroplanet, där emigrationen kan korreleras med *andra* faktorer än dem som kan mätas på makronivå. Främst pekar Fred Nilsson på de sociala faktorerna. Frågan är emellertid, om dessa regionala »case studies» skall genomföras utan anknytning till de teoretiska modellerna eller med anknytning till dem?

Fred Nilssons egen avhandling är ett led i denna strävan att ge en djupdimension åt emigrationsforskningen. Han tar själv föredömligt klart ställning till frågan om de teorianknutna modellernas betydelse: han avstår från att försöka utnyttja dem. Det har därför ett betydande intresse att ställa frågan vad han vunnit och vad han förlorat på detta ställningstagande.

Fred Nilsson anger i sitt företal två huvudsyften med avhandlingen:

1. att fastställa utvandringens demografiska karaktär
2. att fastställa utvandrarernas ekonomiska och sociala situation före avresan.

Introduktionen visar, att syftet med undersökningen inte är att lösa ett problem utan att beskriva en sektor av en förfluten verklighet. Problemen förs in i diskussionen under arbetets gång – som en följd av materialets utsagor. Den implicita problemställningen får dock förutsättas vara frågan om när och varför emigration ägde rum från Stockholm.

Fördelen med den ospecificerade problemställningen är, att forskaren står öppen inför de problem som uppstår under arbetets gång. Han binds inte av modellens på förhand fixerade variabler. Men risken är, att de problem, som materialet spontant erbjuder, inte är de intressanta problemen. Forskaren hamnar i en kvasiproblematik.

Bristen på explicit problemorientering i forskningen betraktas ibland som typisk för historia.⁸ Uppenbart är, att det i detta fall framträder en markerad olikhet i ekonomernas och historikernas sätt att angripa forskningsproblemet. Bland företrädare för »the new history» hävdas det, att förekomsten av en vägledande explicit hypotes är ett av kännetecknen på den nya, mer teoretiskt inriktade forskningen, som syftar till väsentligare och säkrare resultat. Det är därför av principiellt intresse att ställa frågan, om Fred Nilsson genom en traditionell arbetsmetod gått miste om väsentliga synpunkter och uppehållit sig vid de mindre väsentliga. Svaret skall ges utifrån en granskning av det första huvudsyftet med Nilssons avhandling – att fastställa utvandringens demografiska karaktär.

Fred Nilsson vill undersöka emigrationsgruppernas demografiska struktur mot bakgrund av den totala Stockholms-befolkningens demografiska struktur. Angreppsvinkeln är klassisk. Redan Gustav Sundbärg använde denna metod för att belysa emigrationens struktur. Inom den sociologiskt demografiska forskningen, där Dorothy Thomas gjort betydande insatser, används metoden för att fastställa vilka typer av människor som haft speciell benägenhet att flytta, att svara positivt på olika typer av flyttningsbefrämjande stimuli. Syftet är att få fram generella beteendemönster.⁹

För historikern Fred Nilsson är syftet ett annat. Stockholms-emigrationen är unik. Resultaten av den demografiska analysen jämförs varken med Sundbärgs iakttagelser för den totala svenska utvandringsgruppen eller med mänskligt migrationsbete-

⁸ Bland yngre historiker framträder dock en klar förändring på denna punkt. Tydligast markeras detta av Sven Tägil i en presentation av hans forskningsprojekt. Han arbetar med klart definierade hypoteser, anknutna till samhällsvetenskaplig teoribildning.

⁹ Jag hoppas i en annan översikt få återkomma till de sociologiska migrations-teorierna. I det sammanhanget kommer jag att utförligare dröja vid Fred Nilssons intressanta kapitel om etapputvandring.

ende över huvud sådant det framträder i samhällsvetenskapliga arbeten. Intresset riktar sig i stället inåt, mot de subtila skillnaderna mellan olika Stockholms-församlingar. Det är ingen tvekan om att resultaten ger ny kunskap och att de ger indicier för att *selektionen* av emigranter i Stockholm berodde på sociala och ekonomiska faktorer i hemlandet. Så vitt jag kan finna, är ett sådant sammanhang heller aldrig ifrågasatt i den teoretiskt orienterade litteraturen. I detta avseende bekräftar således historikerns punktundersökning samhällsforskarnas mera generella slutsatser.

Frågan är emellertid, om detta resultat kan tas till intäkt för att de ekonomiska modellerna inte är hållbara. De ekonomiska modellerna uttalar sig inte om *vilka* individer, som svarade positivt på emigrationsstimuli. Selektionen lämnas utanför problematiken. Ekonomerna uttalar sig om *när* (=i vilken situation) individen accepterade emigrationen som ett handlingsalternativ. Sedd ur det perspektivet är den intressanta frågan inte skillnaderna mellan olika församlingar utan den omständigheten, att samtliga församlingar (i av varandra oberoende källor) redovisar i stort sett samma förändringar i utvandringskurvan. Det är detta, som är ekonomernas beroende variabel, vars förändringar måste förklaras. Om ekonomernas modell skall kunna kritiseras, så är det den frågan som också historikern måste ställa på sitt mikroplan. Men Fred Nilsson ställer den aldrig. Därför uppstår aldrig en fruktbar konfrontation mellan ekonomernas makroplan och historikernas mikroplan.

När det gäller emigrationens sekulära trend och de långa vågorna, har det dominerande demografiska problemet varit, vilket inflytande som måste tillmätas förändringar i födelsetalen 20 år tidigare – dvs. storleksförändringar i de ungdomsgrupper, som kommer ut på arbetsmarknaden vid olika tidpunkter. Problemet är inte bara centralt i de ekonomiska forskningarna utan också kontroversiellt. I Stockholm bör problemet ha komplicerats av inflyttningen till staden. Uppgifter om detta framgår

inte direkt ur källmaterial och det har därför heller inte framstått som något väsentligt problem för Nilsson. Även här leder således bristen på anknytning till teoretiska problemställningar till att väsentliga problem förbigås.

Den allvarligaste följden av Fred Nilssons obenägenhet att pröva de ekonomiska modellerna är emellertid, att han över huvud taget aldrig prövar alternativet, om de amerikanska konjunkturerna kan ha influerat på Stockholms-emigranternas beslut. Inte heller ställer han kontrollfrågan till sin egen förklaring, nämligen om dåliga konjukturer i stockholmska branscher genomlevts *utan* att emigration blev följden. Detta leder till att hans slutsats om de svenska förhållandenas utslagsgivande betydelse blir inkonsistent. Därmed är naturligtvis inte sagt, att inte resultatet trots allt kan visa sig hållbart, även vid en mera allsidig prövning. Wilkinsons och Quigleys ekonometriskt vunna resultat pekar ju på att de svenska konjunkturerna måste tillmätas stor betydelse just ifråga om industriemigrationen. Mina invändningar gäller alltså inte Nilssons resultat utan hans metod, som inte inneburit en systematisk prövning av alternativ.

Det har hävdats, att teoretikernas modeller fyller väsentligen tre funktioner i historiska studier: de kan användas för strukturering av undersökningsområdet, de kan tjänstgöra som analyschema och de kan – i sina teoretiska element – åberopas i förklaringar.¹⁰ Vinsten av teorier och modeller i historisk forskning skulle då vara, att forskningsområdet blir korrektare, mera allsidigt och mera övertygande belyst, om även den empiriskt arbetande historikern ansluter till samhällsvetenskaplig teoribildning. Nackdelen är, att faktorer som inte varit mätbara på makroplanet, skulle kunna förbli oupptäckta.

¹⁰ Se t.ex. *Theory and Practice in Historical Study*. 1964. B. ODÉN, »Historiens plats i samfundsforskningen» i *Statsvetenskaplig tidskrift*, 1968. Se även diskussionen mellan B. HOLGERSSON, O. KRANTZ, E. NICANDER och S. OREDSSON i *Historisk tidskrift*, 1970: 3.

Ekonomerna strukturerar emigrationsproblemet i tre olika problemkomplex, som klart kan avläsas på makroplanet: korta cykliska förlopp, långa cykliska förlopp och sekulära förlopp. Vart och ett av dessa förlopp representerar influenser från olika faktorer och måste förklaras med hänsyn till detta. Naturligtvis kan en sådan fruktbar strukturering av problemen uppnås även utan anknytning till teoretikerna. Ingrid Semmingsens avslutningskapitel representerar en motsvarande strukturering, baserad på den erfarna historikerns intima kännedom om det totala arbetsområdet.¹¹ För en forskare, som väljer ett avgränsat arbetsområde, är det svårare att se problemets strukturering. Fred Nilsson har inte undgått den fallgropen. Det har redan påvisats, att han angriper ekonomernas analys av emigrationens volymförändringar genom att införa en konstant faktor, som observeras i den sekulära trenden.¹² En sådan bristande förtrogenhet med ett problems strukturering kan inte leda till annat än oklarhet.

Den andra punkten av intresse är valet av relevanta variabler. Ekonomernas oberoende variabler skiftar från modell till modell.¹³ I de moderna modellerna framträder löner och/eller arbetstillfällen (eller substitut för dessa variabler) som de väsentliga. Fred Nilsson har utan kännedom om den moderna teorin fångat in just dessa och på ett utmärkt sätt utnyttjat dem i sin analys. Till detta har han kunnat addera några av de faktorer, som ekonomerna icke kunnat inkludera i sina modeller, nämligen boendeförhållanden och sociala handikapp. Vidare kan han som historiker differentiera undersökningens grupper socialekonomiskt och inte bara i de grova grupperna urban/rural (D. Thomas, Quigley) eller i industrialiserade län/icke industrialiserade län (Wilkinson). Utgångsläget blir således betydligt bättre än ekonomernas. Antalet variabler är större och förklaringarna

¹¹ Se ovan s. 31 f.

¹² Se ovan s. 51.

¹³ Se ovan s. 8 ff.

borde därmed bli bättre, eftersom mera av ekonomernas oförklarade residualer bör kunna täckas.¹⁴

Egentligen är det endast en av ekonomernas faktorer, som Fred Nilsson har gått miste om genom att icke känna till teoretikernas arbeten och det är eftersläpningseffekten, som ekonomerna tillmäter stor betydelse.¹⁵ Detta får allvarliga konsekvenser för hans analys av de amerikanska resp. svenska konjunkturernas inflytande på emigrationsvolymen.¹⁶ Fred Nilsson hävdar t.ex., att vi under 1890–93 hade en rekordartad utvandring från Stockholm och att denna icke kan ha föranletts av »pull» från Amerika, eftersom läget där var besvärligt och rapporterna därifrån nedslående. Endast »push»-faktorer kan enligt Nilsson förklara paradoxen, att utvandringen nådde ett maximum samma år som tidningarna flödade över av rapporter om arbetsmarknadskriser i USA.

Om nu eftersläpningsfaktorn hade infogats i analysen, så hade paradoxen över huvud taget inte uppstått. Under senare delen av 1889 vände sig en kortvarig amerikansk depression i en uppåtgående trend och året 1890 var ett lovande år. Eftersläpningseffekten gör då, att vi kan räkna med effekt av amerikanska högkonjunkturer under 1890 men främst under 1891. Det är just så de stockholmska siffrorna beter sig. Uppgången i de amerikanska konjunkturerna åren 1889 och 1890 dämpades något under 1890 men redan 1891 finns det en klart uppåtgående trend, som – om ekonomerna har rätt – borde utlösa hög utvandring 1892. Detta är Stockholms-utvandringens toppår. Under 1892 vände sig konjunkturerna i USA och förhållandena utvecklade sig raskt mot den våldsamma krisen 1893. Utvandringen från Stockholm sjönk 1893 för att nå ett bottenläge 1894.

¹⁴ För denna faktor i ekonomernas beräkningar se R. OHLSSON, a.a., s. 11.

¹⁵ Se ovan s. 24. På makroplanet framträder följderna av eftersläpningen som en tydlig s.k. lag – invandringen är som störst först i slutet av en högkonjunktur. Fenomenet har främst studerats av Kuznets och Abramovitz.

¹⁶ NILSSON, a.a., s. 259.

Om ekonomernas »lag-koefficient» införs, så upplöses paradoxerna och därmed också beviset för att den avgörande förklaringen till volymförändringarna måste sökas i hemlandet.

Den tredje punkt, där samhällsvetenskaplig teori kan få inflytande på historisk forskning, gäller förklaringarna. De historiska förklaringarna är som regel inte förankrade i teorier. I stället stöder man sig på historisk erfarenhet eller common-sense. Fred Nilsson utgör här inget undantag. Som exempel kan anföras förklaringen till iakttagelsen, att kvinnoemigrationen var mindre starkt fluktuerande än männens.¹⁷ »Det kan tydas som att kvinnorna med sina övervägande husliga yrken var mindre beroende än männen av konjunkturernas svängningar.» Förklaringen är en common-sense förklaring utifrån en personlig förvisning om att husligt arbete inte är konjunkturstyrt. Förvisningen förankras inte explicit i historisk erfarenhet, nämligen samma iakttagelser gjorda t.ex. av Sundbärg och Semmingen. I förklaringen utnyttjas inte heller Dorothy Thomas' hypotetiskt framförda generella teori om kvinnoemigrationens mindre känslighet för konjukturer.¹⁸ Den historiska förklaringen av det unika är säkert inte felaktig, men den saknar det bevisvärde den skulle få genom att förankras i en teori eller i iakttagelser av mera generell räckvidd.

Fred Nilssons forskningsmetod är vanlig i historisk forskning: frånvaron av explicit forskningshypotes, ett minutiöst källkritiskt underarbete, problem födda ur materialet, förklaringar baserade på common-sense-resonemang. Metoden kan kallas a-teoretisk. Den bygger på avläsning av källmaterial, som avgränsas till hanterlighet genom forskarens val, icke genom statistiska metoder för ett representativt urval. Metoden åtnjuter consensus i fackkretsar och resultatet av den sålunda utförda forskningen har i det aktuella fallet värderats högt.

¹⁷ NILSSON, a.a., s. 49.

¹⁸ D. THOMAS, Research Memorandum on Migration Differentials. 1938. Thomas talar om »sex-selective demand for labor».

Mina kritiska synpunkter föranleder därför frågan om den traditionella historiska metoden är lämplig för forskningar rörande fenomen med högre generaliseringsgrad än den man vanligen möter i politisk historia. Fred Nilssons avhandling har närmast fått tjäna som demonstrationsobjekt för hur en starkare inriktning mot den samhällsvetenskapliga teoribildningen skulle kunna tillföra den historiska forskningen väsentliga fördelar. Jag har anledning att tro, att min principiella uppfattning delas av en annan emigrationsforskare, Sune Åkerman, som i olika sammanhang demonstrerat sin förtrogenhet med samhällsvetenskapliga teorier.¹⁹

De ekonomiska förklaringsmodellerna har också nagelfarits av andra emigrationshistoriker än Fred Nilsson. Under Uppsala-konferensen kom ett tungt vägande inlägg från den engelska historikern Charlotte Erickson, som utnyttjat även nyare ekonomisk litteratur.²⁰ Liksom de yngre ekonomerna vill Erickson inte se »pull» och »push» som alternativa utan som samverkande. Ett av hennes viktigaste bidrag till det här diskuterade problemet är, att hon föreslår studier över »Discounted future earnings compared». Den variabel hon här efterlyser representerar just den nivåskillnad, som Ottar Dahl beskrivit på rent logiska grunder och som också tagit form i ekonomernas resonemang, då dessa förankrat sina modeller inom en behavioristisk referensram. På en punkt finns det emellertid anledning att ifrågasätta Ericksons resonemang. Hon anser sig finna ett bevis för att en »push»-faktor varit i verksamhet, därför att »the same pull from the USA» ledde till helt olika svar i olika europeiska

¹⁹ S. ÅKERMAN, »Projects and Research Priorities» i *Historisk tidskrift* 1970. DENS., »General Theory and Models of Explanation» and »Selective Migration or Migratory Selectivity» i *Nordic Emigration*, 1970. Ang. Åkermans inställning till de specifikt ekonomiska teorierna se nedan s. 60 f.

²⁰ CHARLOTTE ERICKSON, »The Impact of Push and Pull» i *Nordic Emigration*, s. 26. Erickson citerar Cairncross, Easterlin, Wilkinson, Kelley och Lewis.

länder. Men var den amerikanska dragningskraften densamma i alla delar av Europa? Eftersom verkningarna av högkonjunkturer där måste kommuniceras till den europeiska arbetsmarknaden av förmedlare av så skiftande räckvidd som publik och kommersiell information, brev, »prepaid tickets» och agentverksamhet, så måste i själva verket ett högst varierande inflytande av amerikanska konjunkturer ha gjort sig gällande i Europas olika länder. »The pull» var inte densamma överallt, mätt som »subjective environment».

Charlotte Erickson redovisade i sitt Uppsala-föredrag en rad nya och intressanta problemställningar för en utvidgad emigrationsforskning. Flera av dem borde föra forskningarna bort från ekonomiska teorier och över i teorier, framlagda inom andra discipliner, främst kulturgeografi och sociologi. Denna vidgning av perspektivet är också utmärkande för Sune Åkermans inlägg i emigrationsdiskussionen, där teoriansknytningen inte bara är anad utan klart och programmatiskt uttalad.²¹ Flera av uppslagen framstår som väsentliga och fruktbara. I detta sammanhang skall emellertid blott Åkermans diskussion av de ekonomiska modellerna granskas.²²

Åkerman finner, att de amerikanska forskarnas iver att förklara emigrationsfenomenet inte motsvarats av samma iver för empiriska studier. Uttalandet är kanske inte helt rättvisande. De flesta av ekonomerna har arbetat med empiriskt material, låt vara att detta legat på en hög aggregationsnivå. Men även en hög aggregationsnivå tillåter väl empirisk prövning? Makronivåns modeller har också prövats på lägre aggregationsnivåer. För Sveriges del har de prövats av Esse Lövgren för Sundsvallsdistriktet och av Gunnar Olsson för ett område i Värmland.²³

²¹ A.a. i *Nordic emigration och Historisk tidskrift* 1970.

²² Jag hoppas få tillfälle återkomma till andra delar av hans uppslagsrika artiklar i en följande översikt. Se ovan s. 3.

²³ Undersökningen av LÖVGREN är publicerad i *Sundsvallsdistriktet 1850–1950*, ed. F. Hjulström, G. Arpi och E. Lövgren. *Geographica* 26. 1955. G. OLSSON, Ut-

Den empiriska prövning som hittills skett är emellertid inte tillräcklig. Som redan många, både ekonomer och historiker, framhållit behöver vi flera »case-studies». Men enligt min uppfattning måste dessa vara medvetet upplagda som testning av teoretiska modeller, om de skall fylla funktionen att verifiera eller falsifiera dessa för delområden eller subgrupper. Först sedan de teoretiskt rimliga variablerna prövats, är det skäl att pröva nya variabler, som *inte* låter sig fånga på högre aggregationsnivåer. Den typ av delstudier, som Fred Nilsson utfört, kan genom sin a-teoretiska uppläggning inte användas för testning av hypoteser. Det är tveksamt, om de ens kan läggas till grund för komparativa studier. Jag vill därför helt instämma med Rogers Hollingsworth i uppsaladiskussionen, när han framhäver det nödvändiga i att samma slags frågor ställs både i studier av det unika och i studier av det generella.²⁴

Sune Åkerman betecknar de ekonomiska modellerna som »restrictionistic», därför att de är koncentrerade på ett fåtal mätbara variabler. Han kallar dem också »mechanical», därför att han tydligt uppfattar sambandet mellan variablerna som mekaniskt (= icke viljestyrt?). Mot detta ställer Åkerman vad han kallar en sociologisk referensram, representerad av J. J. Mangalams program för studier av migration som »motivated behaviour».²⁵ Polariseringen av de två modellerna är så starkt genomförd, att Åkerman talar om »tensions» mellan de olika typerna av forskning.

Om man använder den begreppsapparat, som här föreslagits, framstår polariseringen mellan en mekanisk och en behavioristisk modell som tämligen onödig. Vad Åkerman kallar en mekanisk modell är en modell på hög aggregationsnivå. Det är uppen-

flyttningarna från centrala Värmland under 1880-talet. Meddelanden från Uppsala Universitets Geografiska institution. Ser. A. 178. 1962.

²⁴ Nordic Emigration, s. 22.

²⁵ J. J. MANGALAM, Human Migration. Introduction. A Guide to Migration Literature in English 1955-1962. 1968.

bart, att på hög aggregationsnivå kan inte en rad socialpsykologiska variabler användas, helt enkelt därför att de inte är mätbara. De kommer i den ekonomiska modellen att bestämma storleken av residualtermen. De modernare ekonomiska modellerna är inte heller mekaniska utan tydligt relaterade till ett behavioristiskt synsätt. Svårigheten vid empirisk prövning av teorins behavioristiska delar är emellertid – som Sune Åkerman mycket riktigt framhåller – bristen på mätbara data för sådana variabler som attityd, aspiration, motivation, identifikation och institutionell influens i ett historiskt material. Utan mätteknik förlorar vi fördelen med de ekonomiska modellerna – möjligheten till statistisk bevisföring. Kanske kan förlusten av denna bevismöjlighet uppvägas av de fördelar, som mjukdata och mindre ambitiösa förklaringar erbjuder. Under alla förhållanden appellerar tydligen dessa analysmetoder mer till historikernas traditionella arbetsrutin.

7

Den begreppsapparat, som här använts för att analysera konfrontationen mellan ekonomer och historiker, har utgått från begreppen makronivå och mikronivå. Det har påvisats, att de ekonomiska modellerna, som ursprungligen främst utarbetades på makronivå, i nyare forskning kompletterats med behavioristiska synpunkter, som talar om för oss vad variablerna verkligen mäter i relation till individerna. Detta borde öka historikernas möjligheter att anknyta regionala undersökningar till de ekonomiska modellerna. Avståndet mellan det unika beslutet och de generella handlingsmönstren har minskat. Ökningen av antalet variabler i modellerna bör göra det lättare att utnyttja dem vid en beskrivning och en förklaring av den historiska mångfalden.

Under årens lopp har resultaten av de ekonomiska modellerna givit forskarna anledning att tillmäta faktorer i hemländerna större vikt än vad pionjären Harry Jerome med sin ensidigt amerikanska analys tillmätte dem. Därigenom har ekonomerna

successivt närmat sig de historiker, som med utgångspunkt från *sitt* källmaterial, ofta insamlat på mikronivå, velat tillmäta sociala och ekonomiska faktorer i hemländerna större betydelse.

I detta forskningsmässiga läge, då förutsättningarna för ett meningsfullt samarbete är sällsynt goda, är det olyckligt, om historikerna håller fast vid en traditionellt a-teoretisk inställning och skyggar för att nyttja ekonomiska modeller som ett analysinstrument.

Avsikten med denna uppsats har varit att visa, att motsättningarna till en del beror på missuppfattningar och att inga principiella motsättningar borde behöva uppstå. De ekonomiska modellerna med sin starka förklarande förmåga på makroplanet borde kunna vara historikerns startpunkt. Han kan sedan verifiera eller falsifiera dem, godtaga dem i befintligt skick eller utbygga dem med hänsyn till de speciella faktorer, som alltid måste komma fram, då man sänker generaliseringsnivån och därmed förfogar över fler mätbara variabler. Men han bör inte förbigå dem.

Den här använda begreppsapparaten har vidare visat, att de ekonomiska forskarna försummat att empiriskt pröva, hur relationerna mellan makronivåns konjunkturvariabler och individerna på mikronivå fungerat. Var brev, prepaid-tickets och officiella eller kommersiella informationer blott ett kommunikationsmedel för andra faktorer, eller genererade de själva effekter, som påverkade förloppet? Ekonomerna har tangerat problemet, men aldrig analyserat det.

Bristen på kunskaper om kontaktvägarna har varit så gott som total och det är historikerna, som klarast formulerat problematiken. I Fred Nilssons avhandling undersöks några stockholms-tidningars effekt som informations-spridare. Nils Runeby har analyserat allmänföreställningar om Amerika och om emigration i Sverige under den tidiga emigrationsperioden. Det är glädjande, att vi snart kan förvänta resultaten av nya historiska forskningar på detta område: Kristian Hvidts undersökningar av

transportväsendet, Lars Ljungmarks av amerikansk, kommersiell propaganda och Berit Brattnes av emigrant-agenternas informativa verksamhet. Uppsalagruppen diskuterade också ämnet ingående. Men i allt som hittills sagts i ämnet, står Ingrid Semmingsen för det första väsentliga inlägget. Hon ställer klart problemet, om »prepaid tickets» var konjunkturstyrda, om de alltså fungerade som en variabel. Tankegången kan utvidgas: var även privata brev konjunkturstyrda, så att de förmedlade inte blott upplysningar utan också erbjudanden om arbete under högkonjunkturer? Kristian Hvidt har ställt nya frågor. Hur reagerade transportbolagen under olika konjunkturer? Ökade de sin aktivitet under högkonjunkturer? Sänkte de priserna på transporterna? Eller strävade de efter att *minska* de cykliska variationerna för att jämna ut toppbelastningen i transporterna genom sänkta priser under en lågkonjunktur. Vilka beslut fattades inom agentverksamheten under växlande konjunkturer? Ökade agenterna sin aktivitet under högkonjunkturer eller under lågkonjunkturer? Ändrades deras arvoden? Om de europeiska konjunkturerna måste tillmätas en större förklarande roll än tidigare, måste vidare en ny fråga komma på dagordningen: hur fungerade informationerna om arbetsmöjligheter inom landet och mellan de nordiska länderna? Fanns det väldefinierade alternativ för den presumtive utvandrarerna? Informationsproblemet måste behandlas med mindre ensidighet än som hittills skett. Och vi måste nå den andra och den tredje approximationen i våra förklaringar.

Ställer man problemet som en fråga om kommunikationen mellan makroplanet och mikroplanet, får konjunkturernas inflytande på emigrationens förändringar ett mycket större allmänt intresse än blott som en diskussion om alternativa förklaringar – pull eller push. Perspektivet vidgas till att gälla hela frågan om människors beteende under inflytande av konjunkturer. Problemet kan då relateras till en rad andra problem av samma karaktär, som börjat komma i centrum för historikernas

intresse. Emigrationen är inte det enda sociala fenomen, som visar samvariation med cykliska, ekonomiska förlopp. Äkten-skapsfrekvensens konjunkturkänslighet är välkänd. Även den interna migrationen är konjunkturkänslig, vilket visats i en serie geografiskt-demografiska undersökningar. Strejker har ansetts uppträda i cykliska förlopp, om de redovisas på aggregerad nivå. Anslutning till fackföreningar sker i cykliska förlopp, om fenomenet studeras på makronivå.

Inom nordisk historia har Jörgen Weibull kunnat visa, att immatrikulering vid Lunds universitet samvarierade med ekonomiska konjunkturer. Per Fuglum har hävdad, att anslutning till ett livförsäkringsföretag också samvarierar med konjunkturer. Sven B. Ek har ifrågasatt, om inte kulturspridningens intensitet är ett cykliskt fenomen, anknutet till de ekonomiska konjunkturerna. Iakttagelserna är spridda och empiriska och någon generell teori finns inte för hur människor i olika situationer varierar sina beteenden under intryck av faktorer, som kan iakttagas på makronivån. Vad vi måste göra är att intensifiera våra studier över mänskligt beteende och av människors beroende av de överindividuella faktorer, som möter i tillvaron: konjunkturer, tekniska innovationer, lagändringar – för att nämna några. Historikerns uppgifter är i detta sammanhang självskrivna. Han är yrkesmässigt inställd på att arbeta efter den tidsaxel, där cykliska variationer av sociala fenomen kan studeras, och han är professionellt inriktad mot att analysera den mikronivå, där variabelernas värde för de enskilda besluten måste testas.

Historikernas positiva arbete för att öka kunskapen om den svagaste länken i emigrationsmodellerna – informationsvägarna och de kommersiella intressena – framstår mot denna bakgrund som inte bara löftesrika utan också centrala i ett vidare sammanhang. Det är däremot svårare att uppfatta den negativa kritiken mot de ekonomiska emigrationsmodellerna som särskilt frukt-

bar. Kritiken mot det statistiska materialet har ännu inte drabbat de relativa förskjutningarna. Kritiken mot »pull»-förklaringen riktar sig mot föråldrade resultat. Den historieteoretiska kritiken mot begreppsbildningen »pull» eller »push» har inte utnyttjats för att ifrågasätta modellerna. Införandet av sociala variabler på mikronivå är visserligen mycket förtjänstfullt men behöver inte betyda, att de ekonomiska förklaringsmodellerna sätts ur spel. De ekonomiska modellerna har utrymme *även* för personliga och sociala faktorer, eftersom de aldrig gör anspråk på att ge en fullständig förklaring. Det goda uppslaget att pröva behavioristiska modeller har utmynnat i en polarisering av teorier, som måste betraktas som oberättigad, sedd mot bakgrund av de behavioristiska ambitionerna i de nyare ekonomernas arbeten.

Ändå kan inte historikernas mer eller mindre klart uttalade skepsis ignoreras. Det är uppenbart, att historikerna drivits in i tvivel på de ekonomiska modellernas värde dels genom att pröva dem på en begränsad aggregationsnivå, dels genom att konfrontera dem med andra modeller, uppbyggda för att beskriva andra aspekter på samma skeende. Kan det då finnas någon speciell egenhet i de ekonomiska modellerna, som gör att varken historiker eller sociologer känner igen sig? Kan kritiken riktas mot någon annan punkt i de ekonomiska modellerna än som hittills skett?

De ekonomiska modellerna är enligt Wilkinson uppbyggda på den neoklassiska ekonomiska teorins grund. Emigranten uppfattas som en rationell människa, som handlar för att maximera sina fördelar. På makroplanet mäts individernas samlade beteende och relateras till ekonomiska variabler – individens mätbara fördelar. De icke-mätbara fördelarna för individen betraktas som en konstant faktor och beaktas inte i modellen.

Den klassiska ekonomiska teorins föreställning om »economic man» har i de senare årens forskning allvarligt ifrågasatts. Ge-

nom forskningar på mikronivå, anknutna till behavioristiska teorier, har teorin om människans rationella (=ekonomiskt betingade) beteende fått vika för en mera nyanserad bild. Psykologiska faktorer av typen motiv och attityder har visat sig ha större inflytande på mänskligt beteende än vad den klassiska teorin räknade med. Även sociologiska och socialantropologiska faktorer av typen kulturmönster och grupp-beteende har visat sig ha stor förklarande kraft. Den klassiska ekonomiska teorin har härigenom modifierats. Inom den ekonomiska teoribildningens ram finns det alltså anledning att söka utgångspunkter för en analys av de ekonomiska modellerna, som inte bara betyder kritik av teknik och ändamålsenlighet utan som innebär, att de ekonomiska modellerna prövas i själva kärnpunkten – i grundförutsättningarna för deras teoretiska hållfasthet.

Så vitt jag vet har ingen systematisk prövning gjorts av de ekonomiska emigrationsmodellerna utifrån dessa premisser. Men en sådan prövning ligger i linje med nyare forskning, som utförts inom skilda ekonomiska fält, främst inom konsumtionsteori, organisationsteori och företagsteori. Inom dessa områden har modifieringen av den klassiska teorin uppnåtts genom att teorier från andra discipliner införlivats i den ekonomiska teorin. »Economic man» har inte fått vika för »social man», men betingelserna för abstraktionens giltighet har kunnat preciseras.

Att införliva teorier från andra forskningsområden i den ekonomiska teorin betyder att rasera barriärer mellan olika discipliner, mellan olika synsätt. För historikern, som har ambitionen att skildra »alla krafters spel», framstår den utvidgade, gränsöverskridande ekonomiska teorin som en tilltalande uppmjukning av den klassiska. Här öppnar sig uppenbarligen ett forskningsstrategiskt alternativ, som skulle kunna ge oss ett förbättrat instrument för analys av ett så komplicerat skeende som emigrationen.

Förutsättningen för att denna forskningsstrategi skall vara fruktbar är emellertid, att någon punkt i de ekonomiska model-

lerna framstår som kontroversiell, som olöst inom givna teoretiska ramar. Jag tror att det finns en viss motsättning i de ekonomiska modellerna, som hittills inte uppmärksammats i den historiska debatten. Det gäller den första psykologiska approximationen.

De ekonomer som utarbetat mera omfattande, teoretiskt underbyggda modeller, där emigrationen är en variabel, har kommit till olika uppfattning om vad som är den avgörande faktorn bakom emigrationen, den nödvändiga förutsättningen för att människor skall förflytta sig från ett land till ett annat i avsikt att varaktigt byta bostadsort. Tre förslag föreligger:

1. Skillnader i den sociala mobiliteten, vilket ger möjligheter till snabbare ekonomiska förbättringar (Brinley Thomas).
2. Skillnader i lönenivå och därmed i konsumtionsmöjligheter (Kuznets).
3. Skillnader i tillgång på arbetsmöjligheter (Abramovitz).

På ekonomisk makronivå kan kanske dessa skillnader betraktas som ointressanta. De är inbördes relaterade. Men överförda till den ekonomiska mikronivån – och därmed till den historiska forskningens delpopulationer – är dessa olikheter av mycket stor betydelse. I individens värld motsvarar de olika värden, som kan rangordnas i hans prioriteringsskala. I samhällsforskarens värld motsvarar de olika uppfattningar om vilket som är den fundamentala drivkraften i mänskligt beteende. I historikerns värld adderas till detta frågan om förändrade värdeskalor efter tidsaxeln.

När ekonomerna inte är eniga, ställs historikern i en valsituation. Han kan välja mellan alternativen med hjälp av sin historiska erfarenhet, stödd på common-sense, men han kan också välja genom att låta sin historiska erfarenhet stödjas av de teoretiska analysinstrument, som de behavioristiskt orienterade vetenskaperna erbjuder. Det är det senare tillvägagångssättet, som skall prövas i en följande studie.

I detta sammanhang är det emellertid viktigt att framhålla, att den begreppsapparat som här använts tillåter, att de ekonomiska modellernas värde som analysinstrument inte ifrågasätts. I stället innebär detta synsätt, att de ekonomiska modellerna successivt anpassas till den aggregationsnivå, där historikerna har möjlighet att tillföra den samlade forskningsproduktionen sina artspecifika bidrag.²⁶

Summary

The paper is a contribution to the current debate among the Scandinavian emigration researchers on the usefulness of the economic emigration models in historical research. In a later paper the author intends to discuss the usefulness of sociological models.

The analysis's starting-point is J. M. Beshers work "Population Processes in Social Systems" wherein the author shows that at the micro-level, where historians usually work, requires a behaviorist theory whereas the older economic models were based on a macro-economic theory. But more recent studies on Swedish emigration, especially those done at Harvard, have been carried out with econometric models. In these the decision situations of individuals are analysed and used as a basic condition for the theory. These more recent models—particularly those of M. Wilkinson and J. Quigley—give quite different possibilities than before for a link between economic and historical analysis.

Historians have developed a negative attitude towards the economic explanation models since they partly quote older or de passe models and partly have misunderstood the content of the macro-economic concepts. The author maintains that this has been unfortunate for historical research. Historians should be able to make a more significant contribution to emigration research if they concentrated on their own specific task in the output of knowledge—namely to start from the trend but to register and analyse deviations from the expected development.

²⁶ Jag har haft förmånen att i korrekturskedet få diskutera denna uppsats med Gösta Carlsson, Tore Dalenius, Stein Rokkan, Bernt Schiller, Björn Thalberg samt forskare vid Historiska institutionen i Lund.

The author also contributes to the current debate on the criticism of sources of statistical material; the intention being to give guidelines for testing of a bias in the material.

Finally the paper discusses the basic behaviorist propositions of the economic models and shows certain differences in the proposed motives for migration. These differences will serve as the basis for the next step in the development of the methodology: the usefulness of the behavioristic and the system-analytical models in historical research.